

**ZORAKILIQLA MÜBARİZƏDƏ, ZORAKILIQ
TÖRƏDƏNLƏRLƏ İŞİN TƏŞKİLİ
SİYASƏT SƏNƏDİ.**

“Təmiz Dünya” Qadınlara Yardım İctimai Birliyi

Bakı 2024

Mündəricat

Xülasə	3
GİRİŞ	4
ARAŞDIRMANIN MƏQSƏDİ.....	8
1. Azərbaycanca gender əsaslı zorakılıqla bağlı vəziyyət.....	8
2. Metodoloji.....	13
3. BEYNƏLXLAQ TƏCRÜBƏ	13
3. TƏCAVÜZKARLARLA BAĞLI NƏZƏRİYYƏLƏR	17
4. Məişət zorakılığına dair Azərbaycan qanunvericiliyi və ziddiyyəti baxış	20
4.1 Fiziki zorakılıq və buna görə məsuliyyət.....	21
4.2 Cinsi zorakılıq.	23
4.3 Məişət zəminində psixi zorakılıq	Error! Bookmark not defined.
4.4 Məişət zəminində iqtisadi zorakılıq	Error! Bookmark not defined.
5. Təkliflər	Error! Bookmark not defined.
İSTİNADLAR	34

İXTİSARLARIN SİYAHISI

AQUPDK – Ailə, Qadın və Uşaq Problemləri üzrə Dövlət Komitəsi

CEDAW – Qadınlara Qarşı Ayrı – seçkiliyin Bütün Formalarının Ləğv Edilməsi Haqqında Konvensiya

UNFPA – BMT-nin Əhali Fondu

UN Women – BMT-nin Qadınlar üzrə Agentliyi

ÜST – Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatı

UNDP – BMT-nin İnkişaf Proqramı

STBM – Sosial Tədqiqatlar üzrə Beynəlxalq Mərkəz

QRM – Qadın Resurs Mərkəzi

MFP – Milli Fəaliyyət Planı

Qadınlara və qızlara qeyri-mütənasib şəkildə təsir edən cinayətlərlə mübarizəyə yanaşmamız hökumətin qadın və qızlara qarşı zorakılıqla mübarizə strategiyalarına uyğundur. Qadın və qızlara qarşı gender əsaslı zorakılıq mühüm problemdir. Zorakılığa məruz qalmış istənilən şəxs, zorakılıqla üzləşərsə, onun sağlamlığı, psixoloji durumu, gələcəyi təhlükə altında qalmış olur.

Zorakılıqla mübarizə fərdlərə göstərilən dəstəklə yekunlaşmamalıdır. Zorakılıqla mübarizə özündə kompleks fəaliyyətlərin tətbiqini və koordinasiyalı işi ehtiva edir. Zorakılıqla mübarizənin qurbana yönəlikli olması, xüsusi çağırışlar silsiləsinə aid edilsə də, zorakılığı törədənlərlə iş mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Əsas tövsiyələr:

1. Ailə Məcəlləsinin Cinayət Məcəlləsi ilə uyğunlaşdırılması, yetkinlik yaşına çatmayan şəxslər üçün toy, nişan mərasimlərinin təşkil edilməsinin kriminallaşdırılması, eləcə də erkən nikaha məruz qalmış azyaşlıların məcburi sosial reabilitasiyaya yönləndirilməsi.

Aydın olduğu kimi qadınların nikaha daxil olması Cinayət Məcəlləsinin 176-1-ci (Qadını nikaha daxil olmağa məcbur etmə) maddəsinə uyğun olaraq məsuliyyətə səbəb olur. Həmin maddənin 2-ci hissəsi isə bu əməlin yetkinlik yaşına çatmayan şəxsə qarşı törədilməsini ağırlaşdıran hal hesab edir. Lakin məcburetmə halı olmadıqda bu maddənin tərkib əlamətləri yaranmır. Bu səbəbdən 176-1-ci maddənin 2-ci hissəsinin ləğv edilməsini, və aşağıdakı redaksiyada 176-2-ci maddəsinin əlavə edilməsini təklif edirik.

“Maddə 176-2. Erkən evliliyə məcbur etmə və ya erkən evliliklə bağlı mərasimlərin (nişan, toy və digər mərasimlər) keçirilməsi- min manatdan üç min manatadək miqdarda cərimə və ya bir ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır.

2. Fiziki zorakılığa görə Cinayət və ya İnzibati Xətalər Məcəllələrində ayrıca bir xüsusi maddənin və yaxud İnzibati Xətalər Məcəlləsinin 157-ci maddəsində, Cinayət Məcəlləsinin 126, 127, 128 maddələrində bu növ cinayətlərin məişət zəminində törədilməsinin ağırlaşdırıcı hal kimi nəzərə alınması.

İnzibati Xətlər Məcəlləsinə 157.2.1-ci, Cinayət Məcəlləsinə 126.2.6-cı, 127.2.5-ci, 128.2.1-ci bəndlərin əlavə edilməsi. (Eyni əməllər məişət zəminində törədildikdə).

3. Mühafizə orderi icra hakimiyyətindən polisə verilməsi. Mühafizə orderin tətbiqi zamanı gender əsaslı zorakılığı törədən şəxsləri məcburi psixoloji reabilitasiya göndərilməsi qanunvericiliyə salınması. Qısamüddətli mühafizə orderinin polis orqanı tərəfindən (İctimai təhlükəsizlik xidməti, təhqiqat və ya istintaq orqanı tərəfindən) verilməsi.

4. İqtisadi asılılığı aradan qaldırmaq baxımından regionlar arası sosial-iqtisadi fərqlərin aradan qaldırılması üçün zəruri tədbirlərin həyata keçirilməsi.

5. Məişət zorakılığı ilə müşahidə olunan əməldə cinayət tərkibi olduqda araşdırmanın operativ aparılması üçün hər hansı müddəə "Məişət zorakılığı haqqında Qanuna əlavə edilməsi.

6. Məişət zorakılığından zərər çəkmiş şəxsin uzunmüddətli mühafizə orderinin verilməsi üçün məhkəmə orqanına müraciət edərkən dövlət rüsumundan azad edilməsi.

7. Uzunmüddətli mühafizə orderinin 6 ay müddətinə deyil, zərurət aradan qalxanadək və ya zorakılıq qurbanının mühafizə orderinin müddətinin bitməsi ilə əlaqədar müraciətinədək müddətsiz verilməsi.

8. Məişət zorakılığı göstərmiş şəxsin məcburi reabilitasiyaya cəlb edilməsi.

9. Məişət zorakılığı zəminində cinayət törətmiş və ya iki və daha çox inzibati xəta törətmiş münafişəli ailələrin nikahının pozulması prosesinin daha qısa müddət ərzində icra edilməsi.

10. Məişət zorakılığına məruz qalmış şəxsin ödənişsiz olaraq vəkillə təmin edilməsi.

GİRİŞ

Qadına qarşı zorakılıq (QQZ), başqa adla gender əsaslı zorakılıq əsasən və ya müstəsna hal olaraq qadın və qızlara qarşı yönəlik hərəkətlərdir. Zorakılıq irqindən,

ərazisindən, yaşayış yerindən, sosial-iqtisadi statusundan və cinsindən asılı olmayaraq hər kəsə uyğunlaşmağı ilə seçilir. Baxmayaraq ki, gender əsaslı zorakılıq dedikdə, kişilər də nəzərdə tutulur, lakin praktikada çox az sayda kişilərin zorakılığa məruz qalması halları müşahidə edilir. Zorakılığın tətbiqi, insan hüquq və azadlıqlarını məhdudlaşdırmaqla, fiziki, psixoloji və sosial nəticələrə gətirib çıxara bilər¹. Qadınlara qarşı zorakılıq problemi insan hüquqları və ictimai sağlamlıq probleminə toxunmaqla, onu aktual problemə çevirir² (<https://cyberleninka.ru/article/n/nasilie-v-otnoshenii-zhenschin-mirovye-tendentsii>).

Dünyada və Azərbaycanda gender əsaslı zorakılıq qurbanlarının müdafiəsi və xilas proqramlarının mövcudluğu, qadınlara münasibətdə ayrı-seçkilik və o cümlədən, qeyri-insani münasibətdən xilasını nəzərdə tutur. Ölkələr vətəndaşları olan qadınların kişilərlə bərabərliyini ilk öncə öz ali qanunları olan Konstitusiyalarında təsdiqləyir. Azərbaycan Respublikasının Konstitutsiyası təkcə qadın və kişi bərabərliyini deyil, o cümlədən çətin və həssas vəziyyətdə olan vətəndaşların reabilitasiya və reinteqrasiyasını həyata keçirmək üçün hüquqi imkanlar yaradır. Əgər Konstitutsiyanın 25 maddəsi bərabərlik hüququnu təsbit edirsə, maddə 12 (azadlıq), maddə 13 (mülkiyyət), maddə 15 (iqtisadi güc), maddə 16 (sosial müdafiə), maddə 17 (ailə), maddə 32 (şəxsi toxunulmazlıq)³ və s. bu kimi digər konseptual maddələr kifayət qədər həssas durumda olan ölkə vətəndaşlarının reabilitasiya və reinteqrasiyasının həyata keçirilməsinə əsas verir. Lakin nəzərə almaq lazımdır ki, Konstitutsiya ümumi tezləri və istiqamətləri müəyyənləşdirir.

10 oktyabr 2006-cı il tarixdə Azərbaycan Respublikasının prezidenti cənab İlham Əliyev tərəfindən imzalanmış "Gender (kişi və qadınların) bərabərliyinin təminatları haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanununun məqsədi cinsi mənsubiyyətə görə ayrı-seçkiliyin bütün formalarını aradan qaldırmaqla, kişi və qadınlara ictimai həyatın siyasi, iqtisadi, sosial, mədəni və digər sahələrində bərabər imkanlar yaratmaqla gender bərabərliyinin təmin edilməsindən ibarətdir.

Qadınlara qarşı ayrı-seçkilik həyatın müxtəlif sahələrində özünü göstərə bilər.

¹ Т.К. Ростовская, Н.А. Безверная. Насилие в отношении женщин: мировые тенденции Женщина в российском обществе 2020. № 2. С. 89—98 DOI: 10.21064/WinRS.2020.2.8

² Violence against women Prevalence Estimates, 2018. Global, regional and national prevalence estimates for intimate partner violence against women and global and regional prevalence estimates for non-partner sexual violence against women. WHO: Geneva, 2021

³ Azərbaycan Respublikasının Konstitutsiyası 12 noyabr 1995-ci il. Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Topplusunda dərc edilmişdir (31 iyul 1997-ci il, № 1) («LegalActs»).

Lakin qadın və uşaqların daha çox üzləşdiyi, ağır fəsadlarla nəticələnən ayrı-seçkilik halı yaradan forması gender əsaslı zorakılıqdır. Gender əsaslı zorakılığın formalarından biri insan alveri problemidir. “İnsan alverinə qarşı mübarizə haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu⁴ 28 iyun 2005-ci ildə qəbul edilib.

Gender əsaslı zorakılığın digər forması məişət zorakılığıdır. “Məişət zorakılığının qarşısının alınması haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu⁵ 22 iyun 2010-cu ildə qəbul olunub. O cümlədən, Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsində ayrı-seçkiliyə və gender əsaslı zorakılığa təkan verən hallarla bağlı cinayət məsuliyyəti nəzərdə tutulub. Bunlar CM-nin 20-ci fəsilində⁶ şəxsiyyətin cinsi toxunulmazlığı və cinsi azadlığı əleyhinə olan cinayətlərdir (maddə 149,150,151, 152, 153). Həmin qanunun (CM-21-ci fəslində) 154-cü maddəsi mühüm əhəmiyyət daşıyır. Belə ki, bərabərlik hüququnu pozma maddəsi, “İrqindən, milliyyətindən, dinindən, dilindən, cinsindən, mənşəyindən, əmlak vəziyyətindən, qulluq mövqeyindən, əqidəsindən, siyasi partiyalara, həmkarlar ittifaqlarına və digər ictimai birliklərə mənsubiyyətindən asılı olaraq şəxsin hüquq və qanuni mənafelərinə zərər vurmaqla şəxsin bərabərlik hüququnu pozma” bütün növ ayrı-seçkiliyi, o cümlədən, gender əsaslı zorakılığa qadağa qoymaqla yanaşı, cinayət məsuliyyəti yaradır. Gender əsaslı zorakılıq qurbanlarına qarşı edilən bütün zorakılıq halları vaxtında aradan qaldırılmazsa, böyük fəsadlarla nəticələne bilər. Baş verənlər təkcə zorakılığın qurbanları olan qadınlara deyən ağır fəsadlarla nəticələnmir, fəsadlar qadına, uşaqlarına, yaxın qohumlarına və o cümlədən birbaşa cəmiyyətə mənfi təsir edir.

Qurbana yönəlikli dəstək xidmətlərinin tam zorakılığı aradan qaldırmadığını müşahidə edən iştirakçı tərəflər, zorakılığı törədən şəxslərlə işin labüdlüyün qeyd etdilər.

11.05.2011-ci ildə, “Qadınlara qarşı zorakılıq və məişət zorakılığının qarşısının alınması və ona qarşı mübarizə haqqında” Avropa Şurası Konvensiyası Türkiyə Respublikasının İstanbul şəhərində qəbul edildi. Qəbul edilmiş sənəddə ilk dəfə olaraq, “bütün zorakılıq formalarının qarşısını almaq və onlarla mübarizə aparmaq üçün bütün müvafiq tədbirləri özündə əks etdirən effektiv, hərtərəfli və əlaqələndirilmiş

⁴ <https://e-qanun.az/framework/10641>

⁵ <https://e-qanun.az/framework/20131>

⁶ https://e-qanun.az/framework/46947#_Toc89058512

siyasətləri dövlət miqyasında qəbul edib həyata keçirmək” tövsiyyəsi verdi. (Fəsil II – Vahid siyasətlər və məlumatların toplanması maddə 7. 1)

Maddə 16 – Qabaqlayıcı müdaxilə və dəstək proqramları.

1. Tərəflər gələcəkdə zorakılığın qarşısını almaq və zorakı davranış formalarını dəyişmək baxımından məişət zorakılığı törədənələrə şəxslərarası münasibətlərdə qeyri-zorakı davranış aşılamağa yönəlmiş proqramlar hazırlamaq və ya bu cür proqramların hazırlanmasına kömək etmək üçün zəruri qanunvericilik tədbirləri və ya digər tədbirlər görürlər.

2. Tərəflər zorakılıq əməlləri, xüsusilə də cinsi zəmində cinayət əməlləri törətmiş şəxslərin təkrar cinayət törətmələrinin qarşısını almağa yönəlmiş proqramlar işləyib hazırlamaq və ya onların tətbiqini prioritet olaraq tövsiyyə edir.

2016-cı ildə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, BMT-nin Azərbaycan hökumətinə göstərdiyi dəstəyin əlaqələndirilməsi üçün əsas tərəfdaş kimi fəaliyyət göstərən Dayanıqlı İnkişaf üzrə Milli Əlaqələndirmə Şurasının yaradılmasına dair fərman imzalayıb. Eyni zamanda Azərbaycan, DİM-ləri milli səviyyədə sürətləndirmək üçün atıla biləcək konkret siyasət və proqramlaşdırma addımlarını əks etdirən MAPS (2030 Gündəliyi naminə aktuallaşdırma, sürətləndirmə və siyasətə dəstək) missiyasını həyata keçirən ilk ölkələrdən biri olub və ölkə təcrübəsini 2018-ci ildə keçirilən Dayanıqlı İnkişaf üzrə Bakı Forumunda təqdim edib⁷.

Dayanıqlı İnkişaf məqsədlərində qarşıda duran öhdəliklərdə qeyd edilir ki, “İnsanların dünyaya tamamilə fərqli bir şəkildə baxaraq balanssız iqtisadi inkişafa baxışlarını dəyişməyə başladıkları vaxtdır. İnsanlara buna nail olmağa kömək edəcək şey davamlı inkişaf məqsədləri qoymaqdır”. Eyni zamanda: “Davamlı inkişafı daha yaxşı seçim etmək üçün inkişafı tənzimləyən qaydalara və təşviqlərə dəyişiklik etmək üçün çox real bir ehtiyac var. Davamlı inkişafı əmr etmək əslində mümkün deyil, çünki ümumi mənfəət üçün zəruri olan layihələri onları əlçatmaz hala gətirərək maneə törədə bilər”⁸.

⁷ <https://azerbaijan.un.org/az/sdgs>

⁸ <https://az.ipocketpc.net/what-is-643#menu-1>

Dayanıqlı İnkişaf məqsədlərinin tətbiqində “ Heç kim kənarda qalmasın!” devizi, bir çox problemlərə fərqli baxış sərgiləməyi tələb etdi.

Coğrafi əhatə dairəsi

Bu strategiyanın cinayət, polis, ədalət, sağlamlıq, sosial qayğı və təhsillə bağlı elementləri Azərbaycana aiddir.

ARAŞDIRMANIN MƏQSƏDİ

1. Azərbaycanca gender əsaslı zorakılıqla bağlı vəziyyət

Azərbaycanda qadın və qızlara qarşı əksər hallarda ölümle nəticələnən zorakılıq hallarına dair Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Azərbaycandakı nümayəndəliyi zorakılığın müxtəlif formalarına məruz qalma təhlükəsi ilə üz-üzə olan qadın və qızların müdafiəsi və bu cür zorakılıq hadisələrinin törədilməsində təqsiri olan şəxslərin məsuliyyətə cəlb edilməsi ilə əlaqədar təcili və birgə fəaliyyətə çağırır⁹. Azərbaycanda qadınlara qarşı zorakılıq, qadın qətləri media platformaları və sosial media vasitəsiylə daimi ictimailəşir. Adekvat olmasa da, qadınlara qarşı zorakılıq tez-tez ictimai müzakirə obyektinə çevrilir. Rəsmi statistikaya nəzər salaq:

2017-ci ildə verilən məlumata görə, 2016 -cı ildə törədilmiş 1031 məişət zorakılığı ilə bağlı cinayətin böyük bir qisminin, təxminən 807-si qadın olub.

2017 və 2016-cı illərdə bu rəqəmlər müvafiq olaraq 60 və 52 olub¹⁰. 2019-cu ildə məişət zorakılığından 1038 qadın zərər çəkib, 37 qadın öldürülüb, 24 qadının həyatını xilas etmək mümkün olub.

Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsinə əsasən, 2018-ci ildə 915 qadın (onlardan 42-si öldürülüb) məişət zorakılığının qurbanı olub. Təkcə 2018-ci ilin birinci yarısında məişət zorakılığı hallarının sayı 558-ə çatıb və bu rəqəm öncəki ildən sadəcə 1,6 % az olmaqla fərqlənib. Bütün halların təxminən 89,8 %-i qəsdən sağlamlığa az ağır zərər vurmaq' kimi, yəni ciddi xəsarət olmadan qısnama olaraq qeydə alınıb. Baş vermiş hadisələrin,

- qəsdən və ya təsadüfən adam öldürməyə cəhd daxil olmaqla, təxminən 4.8%-i daha ciddi olub;
- təxminən 3,2 %-i qəsdən sağlamlığa ağır zərər və 0,2 % isə intihara təhrik olub.

⁹ Oxu.az <https://oxu.az/society/338435> 21.X.2019. Müəllif, İlhamə Əbülfət.

¹⁰ "Azərbaycan qadınlara qarşı zorakılığa dair sənədi niyə imzalamır?", BBC Azərbaycan, 23 Sentyabr 2018 <https://www.bbc.com/azeri/azerbaijan-49729051>

Dövlət statistikasına görə, zərərçəkənlərin əksəriyyəti 77,7 % olmaqla qadınlar, 1,4% isə uşaqlar və yetkinlik yaşına çatmayanlardır.¹¹

- 2018-ci ildə cinsi qısnama ilə bağlı 55 iş qaldırılıb

2021-ci ildə ölkəmizdə 70 qadın öldürülüb, 24 qadın isə xəsarət alıb. Azərbaycanda 2022-ci ilin 11 ayında 71 qadın qətlə yetirilib. 2022-ci ildə təkcə Ailə, Qadın və Uşaq Problemləri üzrə Dövlət Komitəsinə məişət zorakılığı ilə bağlı 544 müraciət daxil olub ki, zorakılıq törədənlərin 470 nəfəri kişidir. Yəni kişilərin törətdiyi 470 zorakılıq faktına qarşı ancaq 158 qadın mühafizə orderi alıb¹².

2023- cü ilin ilk altı ayı üzrə nəticələrə görə (HAZIR DEYİL) ¹³

Azərbaycanda intihar hallarının sayı ilə bağlı məlumatlara əsasən, 2016-cı ildə 121 qadın intihar edib, 69 qadın isə intihara cəhd edib. 2018-ci ildə doqquz ay ərzində 135 intihara cəhd olub və bu hadisələrdən 112-sində qadınlar və 11-ində gənc qızlar iştirak edib. 31 intihar və intihara cəhdlərin əksər halları mütəmadi olaraq məruz qalınan zorakılıq halları nəticəsində baş verib. Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə görə, erkən nikah 18 yaşından kiçik oğlanların və qızların (məcburi) ailə qurması və birgə yaşamasıdır. UNİSEF-in açıqlamasına əsasən, Azərbaycanda bir il ərzində təxminən 15 yaşına çatmayan beş minə qədər qızın ailə qurması barədə məlumata rast gəlinir¹⁴. Mənbədə rəsmi statistikaya əsasən, son altı ildə ölkədə erkən nikahlardan 21,5 minə yaxın uşaq doğulması göstərilir. Altı ildə 15-17 yaşlı analar tərəfindən doğulan uşaqların statistikasi aşağıdakı kimidir:

- Beş il ərzində erkən nikahın sayı: 2010-cu ildə 4883 nəfər, 2011-ci ildə 5138 nəfər, 2012-ci ildə 295 nəfər, 2013-cü ildə 229 nəfər, 2014-cü ildə 479 nəfər, 2015-ci ildə 391 nəfər;
- 15-17 yaşlı analar tərəfindən doğulan uşaqların sayı: 2010-cu ildə 4103, 2011-ci ildə 4392 nəfər, 2012-ci ildə 3236 nəfər, 2013-cü ildə 2855 nəfər, 2014-cü ildə 3296 nəfər, 2015-ci ildə 2895 nəfər.

¹¹ Jam News: "Azərbaycanda bu il indiyədək 558 məişət zorakılığı halı," Jam News, Bakı, 17 Avqust 2018: <https://jam-news.net/558-cases-o>

¹² https://cebheinfo.az/cemiyyet/evi-mezarina-cevrilenler-muhafize-orderi-qadinlari-nec-qoruyur?fbclid=IwAR2GMYzOsGQF0IneoTuqjKEeK4czSxuRMsfYmczZWTm1cVkp0s4Gt_c2fjl

¹³ <https://bizim.media/az/cemiyyet/144469/?fbclid=IwAR1nbBg4u6W7Mo1oS1moxcBcE9TBSHlsSvlZvR9ceRYSh7fF0ud3wD0PtAs>

¹⁴ <https://teleqraf.az/index.php/xeber/3/9425-erken-nikah.html>

"Azərbaycanda nikahla bağlı qorxuducu statistika" 20 may, 2014, 13.43. Həmid Hüseynli-"Gənclər Klubu"İB-nin İ.Heyətinin üzvü

Ailə, Qadın və Uşaq Problemləri üzrə Dövlət Komitəsinin “Bizim Media”-ya verilən məlumatında bildirilir: “Erkən nikah bu gün də aktual olaraq qalır və cəmiyyətimizi narahat edir. Çünki ailə genofondumuza ciddi təsir edir. Bəli, uşaq evliliyi ilə bağlı statistika qeydə alınmır. Bu isə rəsmi rəqəmləri əldə etməkdə çətinlik yaradır. Sadəcə bu rəqəmləri 15-18 yaş arası olan analar tərəfindən doğulan uşaqların sayına əsasən müəyyənləşdirmək mümkün olur. 2011-ci ildə erkən nikaha girən qızların sayında ən yüksək göstərici olub. Bu izdivacdən 4292 uşaq dünyaya gəlmişdirsə, 2019-cu ildə erkən nikaha girən 18 yaşadək olan qızlardan doğulan uşaqların sayı 2320, 2020-ci ildə isə 1917 olub. Bu da 2 dəfədən çox azalma deməkdir”.¹⁵ Ailə, Qadın və Uşaq Problemləri üzrə Dövlət Komitəsi tərəfindən “No Comment”-ə verilən məlumatda digər bir məqama diqqət verək:

“Ayrı-ayrı iqtisadi rayonlar üzrə bu faktları nəzərdən keçirdikdə müəyyən olunmuşdur ki, adətən erkən nikahın çox rast gəlinəndi cənub bölgəsi artıq öz “liderliyini” başqa bölgələrə verib. “Qırmızı xətt”ə daxil olan bölgələrdən birinci yerdə Aran iqtisadi rayonu üzrə 96 fakt, ikinci yerdə Dağlıq-Şirvan iqtisadi rayonu üzrə 46 fakt, üçüncü yerdə Bakı şəhəri üzrə 36 fakt, dördüncü yerdə Lənkəran iqtisadi rayonu üzrə 34 fakt müəyyən edilib”. O, eyni zamanda, 15-17 yaşlı qadınlar tərəfindən dünyaya gətirilən uşaqların sayını da qeyd edərək, 2011-ci ildə belə qadınlar tərəfindən doğulan uşaqların sayının 4392 olduğu halda, 2018-ci ildə bu rəqəmin 2129, 2019-cu ildə isə 2120 olduğunu vurğulayıb. 2022-ci ildə 15983 boşanma qeydə alınıb ki, onlardan 6421-i uşaqsız ailə olub.

Dövlət Statistika Komitəsindən bildirilib ki, ötən il qeydə alınmış boşanmalardan 9562-i 18 yaşadək uşaqları olan ailələr arasında qeydə alınıb. Onlardan 4154 ailə 1 uşaq, 5408 ailə isə 2 və daha çox uşaq olub ki, onlarda da uşaqların sayı 12180 olub. Ötən il qızlar və oğlanlar arasında yaş qruplarına görə nikahların statistikasına da açıqlanıb. Dövlət Statistika Komitəsindən bildirilib ki, 2022-ci ildə 61939 nikah qeydə alınıb. Nikaha daxil olan qızlardan 270-i 17 yaşında olub. 17 yaşda kişilər arasında nikah qeydə alınmayıb. Qadınlar arasında ən çox nikaha daxil olma yaşı 20-24 yaş, kişilər arasında isə 25-29 yaş olub. 18-19 yaşda 13594 qadın, 269 kişi, 20-24 yaşda 24326 qadın, 10800 kişi; 25-29 yaşda 12669 qadın, 27146 kişi; 30-34 yaşda 5080 qadın, 14356 kişi; 35-39 yaşda 2620 qadın, 4316 kişi; 40-44 yaşda 1371 qadın, 1879

¹⁵ <https://bizim.media/az/cemiyet/31896/> Zorakılığa məruz qalanların 15 faizi KİŞİLƏRDİR – Dövlət Komitəsindən MÜSAHİBƏ, Cəmiyyət, 09.08.2021(15:56)

kişi; 45-49 yaşda 832 qadın, 1049 kişi; 50-54 yaşda 532 qadın, 757 kişi; 55-59 yaşda 339 qadın, 529 kişi; 60 və yuxarı yaşda 306 qadın, 838 kişi nikaha daxil olub¹⁶.

Ailə Məcəlləsinin 10-cu maddəsinə əsasən nikah yaşı həm oğlanlar, həm də qızlar üçün 18 yaş müəyyən olunub. Üzrlü səbəblər olduqda, nikaha daxil olmaq istəyən və nikah yaşına çatmamış şəxslərin yaşadıkları ərazinin müvafiq icra hakimiyyəti orqanı onların xahişi ilə nikah yaşının 1 ildən çox olmayaraq azaldılmasına icazə verə bilər.¹⁷

BMT-nin Əhali Fondunun (UNFPA) Azərbaycan nümayəndəliyinin kommunikasiya və ictimaiyyətlə əlaqələr şöbəsinin 9 iyun 2023-cü il tarixində yaydığı məlumata görə, Azərbaycan doğulanların cins nisbətinin pozulmasına və selektiv abortlara görə hələ də dünyada birinci yerdədir. 2021--ci ildə doğulan 100 qıza 116 oğlan uşağı düşürdüsə, sevindirici haldır ki, 2022-cu ildə bu göstərici 100 qıza 112 oğlan olub.

IMAGES (Kişilərin Gender Bərabərliyinə Münasibətinə dair Tədqiqat, 2018) hesabatının məlumatlarına görə, azərbaycanlı kişilərin 33%-i partnyoruna münasibətdə şiddət tətbiq etdiyini, qadınların isə 32%-i fiziki zorakılığa məruz qaldığını bildirib¹⁸.

BMT-nin apardığı tədqiqat müəyyən edib ki, qadınlara qarşı zorakılığın qarşısının alınması Azərbaycana 764 milyon ABŞ dollarına başa gələ bilər ki, bu da ölkə ÜDM-nin 2%-nə bərabərdir. Buraya bərpası mümkün olmayan insan itkiləri, fəaliyyət qabiliyyətsizliyi, əlillik, zorakılığa məruz qalmış şəxslərin əmək qabiliyyətinin azalması, eləcə də zorakılığa cavab tədbirlərinə çəkilən xərclərlə bağlı olan iqtisadi itkilər də daxildir¹⁹.

BMT-nin Əhali Fondunun Ailə, Qadın və Uşaq Problemləri Dövlət Komitəsi ilə birgə təşkil etdiyi “Azərbaycanda qadınlara qarşı zorakılığın iqtisadi nəticələri” adlı²⁰ tədqiqatın müəllifi, iqtisadiyyat üzrə fəlsəfə doktoru Qanna Gerasimenko tədqiqatın metodologiyasının qadınlara qarşı zorakılığın səbəb olduğu xərclərin simulyasiya modeli vasitəsilə hesablanmasına şərait yaratdığını bildirib. Təqdimat zamanı Q. Gerasimenko deyib ki, tədqiqat 2017-ci ildə qadınlara qarşı zorakılıqla əlaqəli

¹⁶ https://sputnik.az/20230619/oten-il-bosanan-usaqli-ailelerin-sayi-aciqlanib-456063676.html?fbclid=IwAR1ndtIfgQkcNsvuivdr2yIJ7vu9lpJ_7ZvaFPBpRI5jC64_C3ulKqGa5U

¹⁷ https://azerforum.com/az/share/13770/azerbaycanda-17-yashda-nikaha-daxil-olma-hallarinin-en-cox-qeyde-alindigi-rayonlar-aciqlanib-siyahi?fbclid=IwAR3JCwhtI76X_1z9tUkGBAMXRXTN37OHKk-5gsuQKOUSly132vsE9Zt9clY.25.06.2023 saat 11:23, cəmiyyət

¹⁸ <https://azerbaijan.unfpa.org/az/topics/gender-%C9%99sasl%C4%B1-zorak%C4%B1l%C4%B1q>

¹⁹ <https://oxu.az/society/338435> 21 oktyabr 2019 il

²⁰ <https://azerbaijan.un.org/az>

cinayətlər və dövlət qurumları tərəfindən zərərçəkənlərə göstərilmiş sosial xidmətlər barədə inzibati məlumatlara əsaslanır: “Simulyasiyanın nəticələrinə əsasən, 2017-ci ildə zorakılığa məruz qalma ehtimalı olan qadınların sayı 211800 nəfər təşkil edə bilərdi. Qadınlara qarşı zorakılığın latentlik səviyyəsini nəzərə almaqla, 2017-ci ildə Azərbaycanda qadınlara qarşı zorakılığın məcmu iqtisadi xərcləri 764 milyon ABŞ dollarına (ölkənin ÜDM-nin 1,8%-i) çatır. Bu təqribi xərclər rəsmi şəkildə qeydə alınmış qadınlara qarşı zorakılıq hadisələrinin iqtisadi ekvivalentindən (2,8 milyon USD) 200 dəfə daha çoxdur, çünki bu xərclər rəsmi statistikadan kənarda qalan zorakılıq hallarını da təqribi əks etdirir”. Q.Gerasimenko bildirib ki, nəticələrə əsasən, 2017-ci ildə qadınlara qarşı zorakılığa cavab olaraq göstərilən xidmətlərin ümumi dəyəri 11,8 milyon ABŞ dollarına qədər ola bilərdi: “Tədqiqat çərçivəsində aparılan hesablama nəticələrinə əsasən, qadınlara qarşı zorakılıqdan zərərçəkənlərə göstərilmiş tibbi xidmətlərin dəyəri 9,8 milyon ABŞ dollarına çatır (hadisədən sonrakı profilaktik xidmətlərin və dərman vasitələrinin cari qiymətləri əsasında, qeydə alınmış qadınlara qarşı zorakılıq hadisələri üçün bu göstərici 123 min ABŞ dolları olaraq hesablanıb). Hüquq-mühafizə orqanları tərəfindən qadınlara qarşı zorakılığa qarşı adekvat cavab tədbirlərinin görülməsinə, o cümlədən cinayətlərin araşdırılması, mühafizə orderlərinin verilməsi və məhkumların cəzaçəkmə müəssisələrində saxlanılmasına 1,5 milyon ABŞ dollarına yaxın vəsait sərf olunduğu ehtimal edilib²¹”.

Gender Gap İndeksi üzrə (World Economic Forum)²²

- İqtisadi iştirak və imkan,
- Təhsil nailiyyətləri,
- Sağlamlıq və sağ qalma,
- Siyasi gücləndirməni özündə ehtiva edir .

Beləliklə, Azərbaycan 2022-ci il Qlobal Gender bəərsizliyi indeksi üzrə (UNDP)²³

146 ölkə arasında 101-ci yerdədir.

- Reproduktiv sağlamlıq,
- Səlahiyyətlərin artırılması,
- Əmək bazırı indeksləri.

Bu indekslər üzrə Azərbaycan 191 ölkə arasında 100-cü yədədir.

²¹ Modern az. <https://modern.az/az/news/201555> 23.05. 2019

²² <https://countryeconomy.com/demography/global-gender-gap-index>

²³ <https://www.az24saat.org/az%C9%99baycan-gender-b%C9%99rab%C9%99rliyin%C9%99-gor%C9%99-100-cudur/> 27 aprel 2023

2. Metodologiya

Bu hesabatın hazırlanması müvafiq maraqlı tərəflərlə keçirilən müzakirələr, görüşlər əsasında aparılmışdır. Qiymətləndirmə zamanı nəzərə alınmış məlumat üç hissəni ehtiva edərək aşağıdakılardan ibarətdir:

- i) Azərbaycanın qanunvericiliyinin müvafiq hissələri və müvafiq siyasətlər;
- ii) bir çox maraqlı tərəflərlə ehtiyacların qiymətləndirilməsi üzrə keçirilən görüşlər, ictimai dinləmələr, bunun ardınca maraqlı tərəflərə verilən və cavablandırılan əlavə yazılı suallar və cavablar;
- iii) Azərbaycanda qadınlara qarşı zorakılığın və məişət zorakılığının qarşısının alınması ilə bağlı Beynəlxalq, Hökumət Təşkilatları və Vətəndaş Cəmiyyəti Təşkilatları tərəfindən hazırlanmış hesabatların nəzərdən keçirilməsi;

Hesabatda Beynəlxalq təcrübə, Azərbaycan qanunvericiliyinə və siyasətinə ümumi baxış; hesabat ilə bağlı tövsiyələr verilmişdir.

3. BEYNƏLXLAQ TƏCRÜBƏ

Ailədə kişilərə qarşı zorakılıq, qadınlara qarşı baş verən zorakılıq qədər geniş yayılmayıb. Maraqlıdır ki, ta qədimdən dünyanın bir çox ölkələrində qadınların hüququ kişilərə nisbətdə, həmişə az olması ilə diqqəti çəkib. 19-cu əsrin ortalarına qədər əksər hüquq sisteminə nəzər salınsa, qadının ailədə döyülməsi qanuna zidd hesab edilmirdi.

Avropalı qadınlar arasında məişət zorakılığının yayılması ilə bağlı son hesablamalar bildirir ki, bütün qitədə qadınların təxminən 12%-16%-i 16 yaşından bəri öz partnyoru tərəfindən fiziki zorakılığa məruz qalıb (Avropa Şurası, 2008). Məişət zorakılığının törədilməsi zamanı, uyuşdurucu maddə asılılığı, depressiya, travma sonrası stress, intihar düşüncəsi, travma və ölüm ehtimalının artması ilə əlaqələndirilir²⁴

Bir sıra Avropa ölkələrində (Avstriya, Fransa, Böyük Britaniya, Almaniya, İsveç və İsveçrə) məişət zorakılığı və onunla mübarizə yolları bu problemin global və aktual xarakterindən xəbər verir. Məişət zorakılığı sosial statusundan asılı olmayaraq istənilən ailədə baş verə bilər. Avropa ölkələrinin cinayət qanunvericiliyinə və bu

²⁴ Alhabib, Noor və Jones, 2009; Campbell, 2002; Golding, 1999

cinayət əməlinə görə sanksiyalara diqqət yetirilir. Qurbanların reabilitasiyasına dövlət və cəmiyyət tərəfindən cinayət törədən şəxsə təsir göstərməklə ailədə təhlükəsizliyin təmin edilməsi üçün həyata keçirilən qabaqlayıcı tədbirlərə diqqət yetirir. Zorakılıqla daha səmərəli mübarizə aparmaq üçün ailədə bu neqativ halın bütün xüsusiyyətlərini dərk etmək və maarifləndirmə səviyyəsini artırmaq üçün ciddi səylər lazımdır²⁵.

Beynəlxalq təcrübədə məişət zorakılığı ilə mübarizənin effektiv yolu müdafiə mexanizmlərinin yaradılmasıdır. Avropada sözügedən fenomenlə mübarizədə təcili müdafiə mexanizmlərinin (sərəncamlarının) qəbulu prosedurunu tətbiq edən ilk ölkə Avstriya oldu. 1997-ci il tarixli Ailə Mübahisələrinin Mühafizəsi Sifarişləri Aktı polis tərəfindən verilən fəvqəladə hallardan mühafizə əmrləri kimi qoruyucu tədbirləri ehtiva edir; bütün qurbanlara və qurbanlara dəstək vermək üçün yardım mərkəzləri [müdaxilə mərkəzləri], o cümlədən sığınacaqlar²⁶ ; zərəcəkməşin tələbi ilə, məhkəmənin mühafizə qərarı.

Qeyd edilən müdafiə qərarları, evə və ətraf əraziyə, iş yerinə və uşaqların oxuduğu məktəbə (və ya uşaq bağçasına) şamil edilir. Müdafiə tədbirlərinin ilkin müddəti adətən 14 gün, lakin müstəsna hallarda bir ilədək və ya boşanmaya qədər uzadıla bilər.

Fransa əksər vaxt, insan hüquqlarının doğulduğu yer adlandırılır. Çünki, 1789-cu ildən bəri onlar üçün həmin il, xüsusi tarixi əhəmiyyət kəsb edir. Bu ölkədə qohumlar tərəfindən şəxsə qarşı törədilmiş cinayətlərə görə cəzanı müəyyən edən cinayət hüququ mənbələri, yəni Fransa Respublikasının Cinayət Məcəlləsi (Fransa Cinayət Məcəlləsi 1992). Məcəllə məişət zorakılığına təsir edən maddələrdən birini, yəni Art. 221.2 "Qəsdən adam öldürmə". 2010-cu ildə ölkədə Qadınlara Qarşı Zorakılıqla Mübarizə Milli Günü təsis edilib və bu, BMT-nin Qadınlara Qarşı Zorakılıqla Beynəlxalq Mübarizə Günü ilə eyni gündə, noyabrın 25-də qeyd olunur.

Braziliyada qadınlara qarşı məişət və ailə zorakılığı işləri üzrə ixtisaslaşmış məhkəmələr, başqa sözlə, mülki və cinayət işləri üzrə cinayət təqibi, mühakimə və

²⁵ Симигина Н. А. Домашнее насилие в странах Европы и способы борьбы с ними <https://cyberleninka.ru/article/n/domashnee-nasilie-v-stranah-evropy-i-sposoby-borby-s-nim>

²⁶ Заброда Д. Г., Заброда С. Н. Австрийский опыт предупреждения домашнего насилия: характеристика и предложения по использованию в России // Общество и право. 2016. № 3(57). С. 107-112.

qərarların (hökmlərin) icrasında geniş funksiyaları olan məhkəmə orqanları fəaliyyət göstərir.

İtaliyada mülki və inzibati məhkəmədə müdafiəyə zəmanət verilir - zərərçəkmişin seçdiyi vəkilə tam ödəniş dövlət tərəfindən ödənilir, həmçinin işin aparılması ilə bağlı bütün hüquqi xərcləri və digər xərcləri öz üzərinə götürür.

Böyük Britaniyada məişət zorakılığı qanunvericiliyinin mənbələrinə aşağıdakılar daxildir: Ailə Hüququ Aktı, Uşaq Qanunu, Məişət Zorakılığı, Cinayət və Qurbanlar Aktı, Məcburi Nikah Aktı, Azadlıqların Müdafiəsi Aktı, Anti-Sosial Davranış, Cinayət və Polis Aktı, Ağır Cinayətlər Aktı, Müasir Köləlik Aktı və bir sıra başqaları²⁷. Məişət zorakılığına təkcə fiziki zərər deyil, həm də bank hesablarına girişin məhdudlaşdırılması, şəxsiyyəti təsdiq edən sənədin müsadirəsi, həmçinin sosial şəbəkələrdəki hesablara nəzarət və hər cür təqiblər daxil olmağa başlayıb. Məişət zorakılığının qurbanları polisdən müdafiə istəyi, (adətən bu tələb ilk zorakılıq hadisəsindən sonra bir neçə ay ərzində baş verir), bu da öz növbəsində təcavüzkarə qarşı bir sıra qadağalar qoya bilər, onun qurbanla ünsiyyət və yaşamaq hüququnu məhdudlaşdırma bilər. Belə ki, 2014-cü ildən polisə şəxslərin tələbi ilə əvvəlki birləşmiş yaşayışlarla zorakılıq hərəkətləri barədə məlumat verməyə imkan verən "Kler Qanunu" adlı müvafiq proqram mövcuddur.

Almaniyada "məişət zorakılığı" olaraq təyin olunan müstəqil cinayət yoxdur, lakin zərərçəkmişin ailə üzvü polisə müraciət etməklə, cinayəti törədən şəxs "bədənə xəsarət yetirmə", "cinsi zorakılıq" və "məişət zorakılığı" kimi maddələrlə mühakimə olunur. 1997-ci ilə qədər hər de-fakto həyat yoldaşını mülkiyyət hesab edərək, arvadı ilə istədiyi kimi davranmaq hüququna malik idi. Almaniyada 2001-ci ildən zorakılıqdan müdafiə haqqında qanun qüvvəyə minib. Qanuna əsasən təcavüzkarı, ortaqların mənzildən (evdən) kənarlaşdırmaq olar. Polis, təcavüzkarın 14 gün (yaxud 6 və ya 12 ay uzadılması mümkündür) evə qayıtmasına və ailəyə yaxınlaşmasına icazə verməyəcək sənəd imzalamaq hüququ var.

²⁷ Pomogalova, Ju. V., Antonov, A. A., Simakina, I. A. & Shkelja, O. V. 2021, 'The effectiveness of modern administrative and Legal means of preventing domestic (family) violence: Russian and Foreign experience', Bulletin of the Voronezh Institute of the FPS of Russia, iss. 4, pp. 205-214.

Beləliklə, ilkin profilaktika və qurbanlara dəstək ilə yanaşı, cinayətkarların aqressiv davranışlarını, münasibətlərini və inanclarını yönləndirməyə çalışan proqramlar qurbanların azaldılması üçün perspektivli bir yanaşma kimi ortaya çıxdı.

Gondolf (2002)²⁸ üstünlük təşkil edən üç paradiqmatik yanaşmanı sadalayır:

- cinayət törədənlər üçün koqnitiv-davranışı,
- psixodinamik
- feminist yönümlü müalicə proqramları.

Bu reabilitasiya proqramları, məhdud və qarışıq dəstək göstərsə də, məişət zorakılığına qarşı ən effektiv istifadə edilən yanaşmalar qisimində qəbul edilir.

Koqnitiv-davranış proqramları zorakılığı ifadəli, instrumental funksiyaya xidmət edən öyrənilmiş davranışa aid edir. Nəticə etibarilə, onlar müqavimətin idrakın yenidən qurulması prosesi vasitəsilə öyrənilməli olduğunu vurğulayır.

Psixodinamik yanaşmalar şəxsiyyəti- cinayətkarın şəxsiyyətini və emosional vəziyyətini müqavimətin mərkəzi elementləri kimi vurğulayır - aqressiv impulsların doğurduğu kastrasiya hisslərinin tanınmasını və barışmasını asanlaşdırır. Profeminist yanaşmalar zorakılığın qadın rolları ilə bağlı patriarxal dəyərlərdən qaynaqlandığını düşünür və adətən kişilərin öz partnyoru üzərində güc və nəzarət etmə üsullarını yenidən istiqamətləndirməyi hədəfləyir. Məişət zorakılığı törədənlərlə mübarizə üçün digər müalicə yanaşmaları da mövcud olsa da, onlar nadirdir və müxtəlif çatışmazlıqları ehtiva edir.²⁹

Hollandiyada alimlər xüsusi kompüter proqramından istifadə edərək insanı virtual reallığa qərq edir və avatar- stressorun hərəkətlərinə cavab olaraq şəxsin əsəb –psixi reaksiyasını öyrənirlər. Nəticədə, subyektin məişət zorakılığının qurbanı kimi mümkün statusu haqqında nəticələr çıxarılır.

Rumıniyada psixi sağlamlığın dövrü monitorinqi fəal şəkildə istifadə olunur, proyektiv diaqnostika metodlarından istifadə edilir.

²⁸ Гондольф, Э.В.. (2002). тесты Системы вмешательства: проблемы, результаты и последствия рекомендации .Таузенд-Оукс, Калифорния: Сейдж.

• ²⁹ Программы по борьбе с домашним насилием в Европе, исследование текущей практики, часть IА декабрь 2012 г.Международный журнал терапии правонарушителей и сравнительной криминологии 57 (10) DOI: [10.1177/0306624X12469506](https://doi.org/10.1177/0306624X12469506) Источник [ПабМед](#)

İsveçrədə məişət zorakılığının skrininginə əsasən tibb işçiləri xüsusi strukturlaşdırılmış sorğu vərəqindən istifadə etməklə cəlb olunur və bu anket daha sonra xəstənin xəstəlik tarixçəsinə əlavə edilir.

İspan ekspertləri zorakılıq epizodlarını müəyyən etmək üçün sistematik bir yanaşma təklif edir, həmçinin məhkəmə tibb mütəxəssislərinin xəsarətlər və qurbanların ifadələri arasında səbəb-nəticə əlaqəsi qurmasının vacibliyini qeyd edirlər.

Türkiyədə həkimlər belə halları sənədləşdirmək üçün məhkəmə-tibb metodundan istifadə edir, məişət zorakılığı ilə uyğun gələn xəsarətləri qeyd edir və hüquq-mühafizə orqanlarına bildirirlər.

Qazaxıstan alimləri zorakılıq hadisələrinin qurbanlarının davranışının spesifik növünü və xarakterik zərər növlərini müəyyən edirlər.

Çin, Fransa və Almaniyada məişət zorakılığı ilə ilk növbədə ictimaiyyət və polis mübarizə aparır.

Rusiyada məişət zorakılığı hallarını konkret olaraq müəyyən etmədən, zorakılıq hadisələrinin qeydə alınması üçün anamnez toplama və xəstə müayinəsi kimi üsullardan adətən istifadə olunur³⁰.

3. TƏCAVÜZKARLARLA BAĞLI NƏZƏRİYYƏLƏR

1975-ci ilə qədər, yaxın münasibətdə olan şəxslər tərəfindən zorakılığın tətbiqinə dair (IVR) sosiologiya elmində nəzəri və praktiki araşdırmalarda fenomenlə bağlı qeydlərə təsadüf edilmir. Qeyd edilən tendensiya 1975-ci ilədək psixologiya elmi sahəsində aparılan araşdırmalarda da aşkarlanmır. Belə ki, aqressiya daha çox bir birinə yad olan insanların davranışı qismində qəbul edilir. Psixoloji araşdırmalarda, aqressiyanın anadangəlmə və ya qazanılmış olduğu müzakirə edilir. Heç bir araşdırma və hesabatlarda, yaxın münasibətdə olan şəxslər tərəfindən təcavüzün mövcudluğu, yaxud yaxın münasibətdə olan şəxslərin törətdiyi təcavüzlə bağlı tədqiqatlar aşkarlanmır.

Evlilik və intim münasibətlərə həsr olunmuş ilk jurnal olan “Journal of Marriage and the Family”in nəşrlərinin təhlili göstərir ki, 1939-cu ildən 1969-cu ilə qədər olan

³⁰ <https://medconfer.com/node/19694>

nəşrlərdə “zorakılıq” ifadəsinə bir dəfə rast gəlinmir. Evlilik münasibətlərində münəqişə ifadəsi işlənməsi qeyd edilsə də, lakin zorakılıq ifadəsi, yaxud probleminə toxunulmurdu.

Timothy Leary və onun həmkarlarının şəxsiyyət nəzəriyyəsinə dair 1951-ci ildə nəşr olunan ilk işlərində, insanın şəxsiyyətinin koordinatlarını dairəvi quruluş adlanan çoxölçülü xəritəylə əks etdirməyə çalışırdı: 16 ölçü və şəxsiyyətin 8 kateqoriyası diaqramda dairə şəklində düzülmüşdü. Dairəvi quruluş ideyasına əsasən, insanın yeri, iki ölçülü məkanda xarakter əlamətlərinin dairəvi irarxiyası idi (soyuq-isti və dominant-itaətkar kimi oxlarla kəsişən dairə)³¹

20-ci əsrin əvvəllərində psixiatriya, həyat yoldaşlarından birinin digərini öldürdüyü hallar istisna olmaqla, məişət zorakılığı fenomeninə göz yumdu. Mütəxəsislər həmin dövrdə (“inkar əsri”),³² ən çox diqqəti öz həyat yoldaşını öldürən kişilərin fərdi klinik hallarının öyrənilməsinə yönəldirdi. Bu paradoksal fenomen, patoloji asılılıq və evlilik paranoyası, həmçinin temporal lob epilepsiyası kimi izah edilir. Tez-tez istinad edilən bir araşdırmada,³³ zorakılığa, kişi və qadınların həddindən artıq asılılıq formalarını nümayiş etdirdiyi qarışmış sistemin patoloji nəticəsi kimi baxırdı. “Ərlərin aqressiv davranışı arvadın (və ər-arvadın) mazoxist ehtiyaclarını ödəməyə və tarazlığı təmin etməyə meyllidir” (s. 110). Başqa sözlə, qadınların zorakılıq və təhqiramiz münasibətlərdə qalması, belə ağır cəzalara dözməsinin səbəbi, onların şüuraltı, instinktiv ehtiyaclarının ödənilməsindən irəli gəlir.

Həmin dövrdə feministlər³⁴ bu nöqteyi-nəzəri “qurbanı günahlandırmaq” hesab edərək, ona qarşı çıxdılar. Folk digər araşdırmasında³⁵ arvadını öldürən və ya ağır yaralayan kişilərlə təhlilərin nəticələr göstərdi ki, 23 nəfərdən 16-da psixi pozğunluq var. Təəssüf ki, Folk, araşdırmasında, məişət zorakılığının ən ekstremal formalarına

³¹ *Leary T.F.* Interpersonal diagnosis of personality: A functional theory and methodology for personality evaluation. International Universities Press: New York, 1957.

³² *Dutton D.G.* Rethinking domestic violence. UBC Press: Vancouver, 2006.

³³ *Snell J.E., Rosenwald P.J., Robey A.* The wifebeater's wife. Archives of General Psychiatry 1964; **2**: 107–113.

³⁴ *Hilberman E.* Overview: The “wife beater's wife” reconsidered. American Journal of Psychiatry 1980; **137** (11): 1336–1347.

³⁵ *Faulk M.* Men who assault their wives. Medicine, Science and the Law 1974; **14**: 180–183.

baxsa da, öz nəticələrində həyat yoldaşı tərəfindən zorakılıq edən bütün kişiləri eyniləşdirdi. Dottona görə isə, zorakılığın daha ağır formalarının tətbiqi, zorakılıq törədən şəxsdə, şəxsiyyət pozğunluğuna malik olma ehtimalını daha da yüksəldir³⁶. İlk dəfə Rounsaville³⁷ ərin arvadına hücumunun “adi zorakılıq”, yaxud, deviant və ya a-tipik davranış nümunəsi olmasını ciddi şəkildə araşdıraraq, müəyyən etdi ki, qadınların zorakı münasibətlərə dözməsinin səbəbi “mazoxist” olmasından irəli gəlir. O, araşdırmasında, qadınların 71%-i ayrılmaq istəyədikləri təqdirdə, partnyorları tərəfindən ölümlə hədələndiyini qeyd etdi.

Psixoloq Daniel Sonkinə³⁸ görə, fiziki zorakılıq törədən kişilər, yüksək dərəcədə qəzəb və depressiyaya, aşağı özünə qiymətləndirməyə, zəif ünsiyyət bacarıqlarına və ailədaxili zorakılıq tarixçəsinə malik olanlardır.

Dutton, 1988-ci ildə məişət zorakılığı törədənləri üç qrupa bölməyi təklif edir: hipper nəzarətçilər (ifratçılar), sərhədisz zorakılıq edənlər (antisosial) və dövri zorakılıq edənlər³⁹.

1988-ci ildə digər tədqiqatçılar, Hamberger və Hastings⁴⁰ araşdırmasına görə, zorakılıq törədənlər arasında şəxsiyyət pozğunluğu olmayıb, lakin zorakılıqdan sui-istifadə edənlərin sayı daha çoxdur.

Müəlliflər, üç amili ortaya çıxtdı: “şizoid/sərhəd” (1-ci faktor), “narsisist/antososial” (2-ci faktor) və “passiv-asılı/kompulsiv” (3-cü faktor). Müəlliflər, ilk üç kateqoriyada klinik patologiyanın əlamətlərini aşkarlamadığını bir daha qeyd etdi.⁴¹

³⁶ Dutton D.G. Personality profile of intimate terrorists. *Journal of Interpersonal Violence*, in press.

³⁷ Rounsaville B. *Theories in marital violence: Evidence from a study of battered women. Victimology: An International Journal* 1978; **3** (1–2): 11–31.

³⁸ Sonkin D.J., Martin D., Walker L. *The male batterer: A treatment approach*. Springer: New York, 1985.

³⁹ Dutton D.G. *Profiling wife assaulters: Some evidence for a trimodal analysis. Violence and Victims* 1988; **3** (1): 5–30.

⁴⁰ Hamberger L.K., Hastings J.E. Personality characteristics of spouse abusers: A controlled comparison. *Violence and Victims* 1988; **3**: 5–30.

⁴¹ Hamberger L.K., Hastings J.E. Personality correlates of men who abuse their partners: A cross-validation study. *Journal of Family Violence* 1986; **1** (4): 323–341.

Hamberger L.K., Hastings J.E. Personality characteristics of spouse abusers: A controlled comparison. *Violence and Victims* 1988; **3**: 5–30.

İ.G. Malkina-Pix əsərlərində, “məişət zorakılığının tətbiqini, bir şəxsin digər şəxs üzərində hakimiyyət və nəzarəti, “davranış sistemi” nümunəsi olduğunu irəli sürür”⁴²

4. Məişət zorakılığına dair Azərbaycan qanunvericiliyi və ziddiyyətli baxış

Məişət zorakılığına qarşı mübarizənin hərtərəfli və kompleks şəkildə həyata keçirilməsi, məişət zorakılığının profilaktikasının təmin edilməsi məqsədi ilə 2010-cu ilin 22 iyun tarixində “Məişət zorakılığının qarşısının alınması haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu qəbul edilmişdir.

Bu Qanun yaxın qohumluq münasibətlərindən, birgə və əvvəllər birgə yaşayışından sui-istifadə etməklə törədilən zorakılığın, onun doğurduğu mənfi hüquqi, tibbi və sosial nəticələrin qarşısının alınması, məişət zorakılığından zərər çəkmiş şəxslərin sosial müdafiəsi, hüquqi yardımla təmin edilməsi, habelə məişət zorakılığına səbəb olan halların aradan qaldırılması istiqamətində həyata keçirilən tədbirləri müəyyən edir və tənzimləyir.

Qanunun əsas yükü ailə münasibətlərinin qorunması ilə bərabər, həm də, zorakılıqdan zərər çəkən şəxslərin sosial mühafizəsini təmin etməkdir. Qanunun qəbulu xəbərdaredici vasitələrin və reabilitasiya təsisatlarının formalaşmasına və məişət zorakılığı ilə kompleks mübarizə üçün vahid mexanizmlərin formalaşmasına hüquqi əsaslar yaratdı.

Qanuna uyğun olaraq məişət zorakılığının 4 forması fərqləndirilir:

1. Məişət zəminində fiziki zorakılıq
2. Məişət zəminində psixi zorakılıq.
3. Məişət zəminində iqtisadi xarakterli qanunsuz məhdudiyyətlərin tətbiqi.
4. Məişət zəminində cinsi zorakılıq.

Məişət zorakılığının baş vermə formaları digər zorakılıq halları ilə demək olar ki oxşarlıq təşkil edir. Lakin, məişət zorakılığında işlədilən şiddəti, zorakılığı qurbana ən yaxın insan- onun intim partnyoru törədir, qurbanda ömür boyu davam edə biləcək

⁴² Малкина-Пых, И. Г. Психология поведения жертвы. М., 2006. 1008с.

fiziki və emosional izlər buraxır və buna görə də məişət zorakılığı daha qəliz və kompleks bir davranışdır.

4.1 Fiziki zorakılıq və buna görə məsuliyyət.

Fiziki zorakılıq- bu Qanunun şamil edildiyi şəxslərin birinin digərinə qəsdən fiziki təzyiq göstərməsi, yeni zor tətbiq etməklə təhlükəsizliyini pozması, döyməsi, sağlamlığına zərər vurması, işgəncə verməsi, azadlıq hüququnu məhdudlaşdırmasıdır.

Fiziki zorakılıq başqalarına zərər və xəsarət yetirmək üçün fiziki gücdən istifadəni nəzərdə tutur və fiziki zorakılıq aqressivliyin nəticəsidir. Bu, insanda mövcud olan, onu fiziki zərər verməyə aparan bioloji komponentdir.

Fiziki zorakılıq, ağrı və ya fiziki zədələnməyə səbəb olan və ya nəticələnən hərəkətdir. Bütün zorakılıq formalarında olduğu kimi, günahkarın əsas məqsədi təkcə fiziki ağrıya səbəb olmaq deyil, həm də başqasının öz müqəddəratını təyinetmə hüququnu məhdudlaşdırmaqdır.

Fiziki zorakılığa sillə vurmaq, təpiklənmək, yumruqlamaq, çimdikləmək, itələmək, kobudcasına qolundan tutub çəkmək, bədən ətraflarını burmaq, sürükləmək, cizmaq, boğmaq, silkələmək, dişləmək tüpürmək, qurbana qarşı ev əşyaları və alətləri, bıçaq, tapanca kimi silahdan istifadə etmək və.s aid edilə bilər.

Fiziki zorakılığın fəsadları və onun vurduğu zərərin miqyası.

Fiziki zorakılıq həmişə yüngül xəsarətlə yekunlaşmır. Hətta yüngül xəsarətlə yekunlaşsa belə, hadisə əksər vaxt uşaqların gözü qarşısında baş verir. Fiziki zorakılığın şahidi olan uşaqlarda qorxu, şəxsiyyət pozuntusu müşahidə edilir. O cümlədən yaddaş pozuntusu və digər halları da bu fəsadlara aid edə bilərik. Əksər vaxt fiziki zorakılığın şahidi olan uşaqlar qorxaq, yaltaq, ikiüzlü, yalançı, şəxsiyyət ikiləşməsi, şəxsiyyətin formalaşmasında çətinliklər özünü biruzə verir. Uşaqlıq travmaları onlarla birgə “yaşayır”

Fiziki zorakılığa məruz qalmış qadınlar, əksər vaxt zorakılıqdan sonrakı dövr aldığı zədələrdən işə gedə bilmir. Bu işə, istehsalat və müəssisədə itkiyə səbəb olur. Digrə bir hal isə, fiziki zorakılıqdan sonrakə mərhələdə, qəzəb, aqressiya və digər psixoloji gərginlik hallarıdır ki, şəxs onu başqalarına (iş yerində və ya ailədə uşaqlara) ötürür.

Fiziki zorakılığın ağırlaşmış forması, əlilliklə nəticələnə bilər. Bu isə öz yerində qazanılmış əlillikdir ki, buna görə dövlət həmin şəxslərə müavinət, dərman preparatları, xəstəxana xərcləri və s. öz öhdəsinə götürməli olur.

Fiziki zorakılığın ağır forması qəttir. Qətilər nəticəsində, qətl törətmiş şəxsin, istintaq təcridxanasında saxlanması, sonradan isə həbsxanada saxlanması dövlət hesabına başa gəlir.

Qətl uşaqların gözü qarşısında baş verirsə, uşaqların pulsuz reabilitasiya yenə də dövlət hesabına başa gəlir. Uşaqların yaxın qohumlara verilməsi təhlükəlidir. Belə hallarda tərəflərin qətl törətmiş və ya qətl olunmuşun qohumları tərəfindən uşaqlara qarşı tərəfə münasibətində aqressiya hissinə gücləndirmək kimi təhlükələr mövcuddur. Bu isə, gələcəkdə uşağın cinayətə meyillənməsi üçün xüsusi zəmin yaradır.

Qətl edilmiş və qətl törətmiş şəxslərin uşaqlarının təhsildən yayınma halı aldığı travmalarla bağlı və yaxud baxımsızlıqdan yarana bilər. Qeyd edilən kateqoriya uşaqların gələcəkdə intihar etmə ehtimalı da diqqət mərkəzində dayanmalıdır. Həmin uşaqların aldığı travma nəticəsində, gələcəkdə narkotikə, ailə münasibətlərində sabitliyin pozulması, boşanmalar, eyni hadisələrin tətbiqi kimi halları qaçılmaz olur.

Fiziki zorakılıqla bağlı Qanunvericilik imkanları və onun təkmilləşməsi təklifləri

Məişət zəminində fiziki zorakılıq əməlin ictimai təhlükəlilik dərəcəsindən və vurulmuş xəsarətdən asılı olaraq inzibati və cinayət məsuliyyətinə səbəb olur. Zorakı hərəkətlərə qəsdən fiziki ağrı yetirmə və döymə İnzibati Xətalər Məcəlləsində (157-döymə) inzibati xəta qismində nəzərdə tutulmuş və beş yüz manatdan min manatadək cərimə və ya iki ayadək müddətdə inzibati həbslə cəzalandırılır. Bu əməllər sağlamlığa ağır, az ağır və ya yüngül zərər vurmaqla törədildikdə müvafiq olaraq Cinayət Məcəlləsinin 126, 127, 128-ci maddələri ilə zərərçəkmişin ölümünə səbəb olduqda Cinayət Məcəlləsinin 120-ci maddəsi ilə nəzərdə tutulmuş məsuliyyətə səbəb olur.

Göründüyü kimi, fiziki zorakılığa görə Cinayət və ya İnzibati Xətalər Məcəllələrində ayrıca bir xüsusi maddə yoxdur. Fiziki zorakılıq nəticəsində vurulmuş xəsarətin dərəcəsindən asılı olaraq inzibati və ya cinayət məsuliyyətinə səbəb olur.

Təklif edirik ki, məişət zorakılığının kriminallaşması üçün ayrıca maddə əlavə edilməlidir. Hətta bu maddə əlavə edilməsi belə, yuxarıda qeyd edilən maddələrə yarım bənd olaraq məişət zorakılığı zəminində törədildikdə sözü əlavə edilsin.

4.2 Cinsi zorakılıq.

Məişət zəminində cinsi zorakılıq – Məişət zorakılığı haqqında Qanunun şamil edildiyi şəxslərin birinin digərini onun iradəsi əleyhinə seksual xarakterli hərəkətlərə məcbur etməsidir.

Cinsi zorakılığa cinsi xarakterli hədə-qorxu, zorakılıq və ya məcbur etmə, həmçinin cinsi ləzzətlər, cinsi təbiətin digər şifahi və ya fiziki təcavüzü (təcavüz məqsədi ilə qucaqlaşma, toxunma, təcavüz) müqabilində istənilməyən və ya yersiz bir mükafat vədini aid etmək olar.

Cinsi zorakılığın fəsadları və onun vurduğu zərərin miqyası- Məişət zəminində cinsi zorakılıq özünəqəsd və ölümə nəticələnə bilər. Məişət zorakılığı zəminin cinsi zorakılıq qurbanları əksər vaxt ailə qura bilmir. Cinsi zorakılığın nəticələri arzuolunmaz hamiləlik, erkən abort, erkən doğuşlar, ginekoloji problemlər və cinsi yolla əldə edilən infeksiyalar, o cümlədən HIV ola bilər.

Bu cür sui-istifadə formaları depressiya, travma sonrası stress pozğunluğu və digər psixoloji pozuntular, yuxu problemləri, qidalanma pozuntusu və intihar cəhdlərinə səbəb ola bilər. Cinsi zorakılığa məruz qalan qadınların depressiya və alkoqoldan istifadə problemi digər qadınlara nisbətən iki dəfə çoxdur.

Cinsi zorakılıq, xüsusən də uşaqlıq dövründə siqaret, narkotik və alkoqoldan sui-istifadə və sonrakı həyatda riskli cinsi davranış ehtimalını artırır.

Uşaqlara təsir - Zorakılıq şəraitində böyüyən uşaqlar bir sıra davranış və emosional pozğunluqlardan əziyyət çəkə bilərlər ki, bu da onların sonrakı həyatlarında zorakılıq törətməsinə və ya məruz qalmasına səbəb ola bilər.

Cinsi zorakılıq az yaşlı və gənc qızlarda ölüm və xəstələnmə hallarının artması ilə əlaqələndirilir. Cinsi zorakılıq qurbanları arasında fahişəliyə meyillik və narkotik vasitələrdən istifadə meyillik daha çox diqqəti cəlb edir.

Cinsi zorakılıqla bağlı Qanunvericilik imkanları və onun təkmilləşməsi təklifləri

Cinsi zorakılıq Cinayət Məcəlləsinin 20-ci fəslində (149-153-cü maddələr) öz əksini tapmışdır.

Zorlama, yəni zərərçəkmiş şəxsə və ya başqa şəxslərə qarşı zor tətbiq etməklə və ya belə zor tətbiq etmə hədəsi ilə və ya zərərçəkmiş şəxsin köməksiz vəziyyətindən istifadə etməklə onunla cinsi əlaqədə olma **Cinayət Məcəlləsinin 149-cu (zorlama)** maddəsinə uyğun olaraq məsuliyyətə səbəb olur.

Zorlama cinayətinin obyektı qadının cinsi azadlığı, yetkinlik yaşına çatmayanların və ya azyaşlıların zorlanmasıdır isə onların cinsi toxunulmazlığıdır.

Zorlama cinayəti, zərərçəkmişin iradəsinə zidd olaraq törədilən əməldir.

Zərərçəkmiş şəxsə və ya başqa şəxslərə zor tətbiq etməklə və ya belə zor tətbiq etmə hədəsi ilə və ya zərərçəkmiş şəxsin köməksiz vəziyyətindən istifadə etməklə uşaqbazlıq və ya seksual xarakterli digər zorakılıq hərəkətləri etmə isə **Cinayət Məcəlləsinin 150-ci (Seksual xarakterli zorakılıq hərəkətləri)** maddəsinə uyğun olaraq məsuliyyətə səbəb olur.

Əmlakın məhv edilməsi, zədələnməsi və ya götürülməsi hədəsi ilə və yaxud zərərçəkmiş şəxsin maddi və ya sair asılılığından istifadə etməklə onu cinsi əlaqəyə girməyə, uşaqbazlığa və ya seksual xarakterli digər hərəkətlərə məcbur etmə **Cinayət Məcəlləsinin 151-ci (Seksual xarakterli hərəkətlərə məcbur etmə)** maddəsinə uyğun olaraq məsuliyyətə səbəb olur.

On dörd yaşına çatmış, lakin on altı yaşına çatmayan şəxslə cinsi əlaqədə olma və ya seksual xarakterli digər hərəkətlər etmə **Cinayət Məcəlləsinin 152.1**, on iki yaşına çatmış, lakin on dörd yaşına çatmayan şəxslə cinsi əlaqədə olma və ya seksual xarakterli digər hərəkətlər etmə isə **Cinayət Məcəlləsinin 152.2-ci** maddəsinə uyğun olaraq məsuliyyətə səbəb olur.

Bu cinayətin bilavasitə obyektı şəxsin azyaşlının və ya 16 yaşına çatmayan şəxsin cinsi toxunulmazlığıdır. Yəni zərərçəkmiş şəxsin şikayətinin olub-olmamasından asılı olmayaraq təqsirkar üçün məsuliyyət yaradacaqdır.

Lakin 16 yaşına çatmamış zərərçəkmiş şəxs ağıl zəifliyi, fiziki və psixi qüsurları, digər xəstəlik vəziyyətləri ilə əlaqədar, 14 yaşına çatmamış zərərçəkmiş şəxs də digər sadalananlarla bərabər azyaşlı olması səbəbindən onun barəsində edilən hərəkətləri dərk edə bilmirsə və bu fakt təqsirkar şəxs tərəfindən dərk edilirsə, belə fakt zərərçəkmişin köməksiz vəziyyəti kimi qiymətləndirilir və bu səbəbdən Cinayət Məcəlləsinin 149-cu və ya 150-ci maddəsinə uyğun olaraq tövsiyə edilir.

On altı yaşına çatmayan şəxsə qarşı zor tətbiq etmədən əxlaqsız hərəkətlər törətmə, habelə həmin şəxsi cinsi zorakılıq hərəkətləri və ya seksual fəaliyyəti müşahidə etməyə cəlb etmə **Cinayət Məcəlləsinin 153.1**, eyni əməllər on dörd yaşına çatmayan şəxs barəsində törədildikdə isə **Cinayət Məcəlləsinin 153.2-ci** maddəsinə uyğun olaraq məsuliyyətə səbəb olur.

Bu cinayətin subyekti azyaşlıların (14 yaşına çatmayan şəxslərin), eləcə də 16 yaşına çatmayan yetkinlik yaşına çatmayanların cinsi toxunulmazlığıdır.

Əxlaqsız hərəkətlər həm fiziki, həm də intellektual formada təzahür edə bilər.

- Fiziki formada olan əxlaqsız hərəkətlər:

1. Zərərçəkmiş şəxsin gözü qarşısında cinsi əlaqədə olma və ya digər seksual xarakterli hərəkətlər etmə;
2. Zərərçəkmiş şəxsin cinsi orqanlarına toxunma;
3. Özünün və ya zərərçəkmişin cinsi orqanını nümayiş etdirmə və.s

- Intellektual formada ifadə olunan əxlaqsız hərəkətlər:

1. Pornoqrafik filmlər, şəkillər nümayiş etdirmə;
2. Pornoqrafik məzmunlu ədəbiyyat vermə və.s aid edilə bilər.

Cinsi zorakılığın formalarına uyğun olaraq Cinayət Məcəlləsinin ayrı-ayrı maddələrində məsuliyyət nəzərdə tutulsa da bu sahədə də qanunvericilik aktlarının təkmilləşməsinə ehtiyac duyulur.

Hazırda dünyanı narahat edən aktual problemlərdən biri də erkən nikahlardır. Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə görə, erkən nikah 18 yaşından kiçik oğlanların və qızların ailə qurması və birgə yaşamasıdır. Azərbaycan qanunvericiliyində 2011-ci ildən qadınlar üçün nikah yaşı 17-dən 18-ə qaldırılıb. Belə ki, Ailə Məcəlləsinin 10-cu maddəsinə əsasən Azərbaycan Respublikasında nikah yaşı 18 yaş müəyyən olunur. Həmin maddənin 2-ci bəndində qeyd olunub ki, üzürlü səbəblər olduqda, nikaha daxil olmaq istəyən və nikah yaşına çatmamış şəxslərin yaşadıkları ərazinin müvafiq icra hakimiyyəti orqanı onların xahişi ilə nikah yaşının 1 ildən çox olmayaraq azaldılmasına icazə verə bilər. Lakin təssüflər olsun ki, bu tələbin pozulması hər zaman məsuliyyətə səbəb olmur.

Belə ki, Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 152-ci maddəsi ilə (On altı yaşına çatmayan şəxslə cinsi əlaqədə olma və ya seksual xarakterli digər hərəkətlər etmə) törədilən cinayətlərin əksəriyyəti erkən nikah faktoru ilə bağlıdır. Bundan başqa Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 176-1.1-ci maddəsi

qadını nikaha daxil olmağa məcbur etməni, 176-1.2-ci hissəsi isə nikah yaşına çatmayan qadını nikaha daxil olmağa məcbur etməni özündə ehtiva edir.

Mövcud problemlərdən danışarkən “qız qaçırma” adətini qeyd etməmək olmaz. Qüvvədə olan Cinayət Məcəlləsində isə “qız qaçırma” adəti CM-nin 144-cü “adam oğurluğu” maddəsi kimi təsbit edilərək ağır cinayətlər kateqoriyasına aid edilib. Şəxsin iradəsinə zidd olaraq, evlənmək və ya başqa məqsədlə oğurlanması bütün hallarda adam oğurluğu kimi qiymətləndirilir.

Mövcud boşluq isə 16-18 yaş aralığında olan və iradəsinə zidd olmayaraq ailə qurmuş yetkinlik yaşına çatmayanlarla bağlıdır. Belə ki, Cinayət Məcəlləsinin 152-ci maddəsinin tərkib əlamətləri zərərçəkmiş 16 yaşıdan aşağı olduqda, 176-1 və 144-cü maddələr isə iradəsinə zidd olduqda yaranır.

Bu səbəbdən Ailə Məcəlləsinin Cinayət Məcəlləsi ilə uyğunlaşdırılması, eləcə də erkən nikaha məruz qalmış azyaşlıların məcburi sosial reabilitasiyaya yönəldilməsi məqsədəmüvafiq hesab olardı.

Məişət zəminində psixi zorakılıq məişət zorakılığı haqqında Qanunun şamil edildiyi şəxslərin birinin digərinə qəsdən psixi təzyiq göstərməsi və ya dözülməz psixi şərait yaradılmasına yönəlmiş hərəkətləri özündə ehtiva edir.

Psixoloji zorakılığı qeyd olunan digər 3 zorakılıq formasının başlanğıcı da hesab etmək olar. Çünki bu zaman zorakılıq göstərən şəxs özü barəsində yüksək fikirlərdə olur, partnyoru alçaldır, qarşılıq gördükdə isə bu fiziki zorakılıqla nəticələnmiş olur.

Tərəflərin birinin digərini ciddi nəzarətdə saxlaması, aşırı qısqanclıq (məsələn, telefonunu təftiş etməsi, iş yerində yoxlama və.s) psixoloji zorakılıq kimi qiymətləndirilə bilər. Bu isə qısqanclıq zəminində mübahisələrin yaranmasına, yekunda isə şiddətə səbəb olur. Yəni, psixoloji zorakılıq sonda fiziki zorakılıqla yekunlaşmış olur.

Inzibati Xətalər Məcəlləsinin 158.2-ci maddəsi məişət zəminində psixi zorakılığa qarşı inzibati məsuliyyəti müəyyən edir.

Məişət zorakılığı ilə əhatə olunan əməllərdən biri də Cinayət Məcəlləsinin 133-cü (əzab vermə) maddəsində təsbit edilmişdir. Cinayət Məcəlləsinin 126 və 127-ci maddələrində göstərilən nəticələrə səbəb olmayan mütəmadi olaraq döyməklə və ya sair zorakı hərəkətlərlə güclü fiziki ağrı və ya psixi iztirablar vermə həmin Məcəllənin 133-cü maddəsi ilə nəzərdə tutulmuş məsuliyyətə səbəb olur və iki ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır.

Həmin maddədə nəzərdə tutulan ağırlaşdırıcı hallardan biri də işgəncə verməklə törədilməsidir. Cinayət Məcəlləsinə əsasən “işgəncə” dedikdə, şəxsin özündən və digər şəxsdən məlumat və ya etiraf almaq, yaxud onu və ya digər şəxsi qorxutmaq, özünün və ya digər şəxsin törətdiyi və ya törədilməsində şübhəli bilindiği əmələ görə cəzalandırmaq, iradəsi əleyhinə hər hansı əməli törətməyə məcbur etmək məqsədilə və ya ayrı-seçkiliyə əsaslanan hər hansı səbəbdən ona güclü fiziki və ya psixi iztirablar vermə başa düşülür. Qanunvericilik digər ağırlaşdırıcı hallara aşkar sürətdə hamilə vəziyyətində olan qadın barəsində törədilməsi, təqsirkar şəxs üçün aşkar sürətdə yetkinlik yaşına çatmayan, habelə köməksiz vəziyyətdə olan şəxsə qarşı törədilməsini də aid etmişdir.

CM-nin 134-cü maddəsinə nəzərdə tutulmuş öldürməklə və sağlamlığa ağır zərər vurmaqla hədələmə də məişət zorakılığının səbəb ola biləcəyi cinayətdir. Hədənün icra ediləcəyi üçün real əsasların olması 134-cü maddədə nəzərdə tutulmuş məsuliyyəti yaradır.

Lakin, Cinayət Məcəlləsi məişət zorakılığını ayrıca cinayət əməli kimi tanımır və məişət zorakılığı ilə bağlı cinayətləri ağır cinayət hesab etmir.

Bu cinayətlərin əlamətlərini əks etdirən şikayətlər üzrə Cinayət-Prosessual Məcəllənin 207-ci maddəsinə əsasən tədbirlər görülür. İstintaqın problemlərindən biri hər iki tərəfin milli mentalitetdən qaynaqlanan cəmiyyətdəki ümumi rəyə və digər səbəblərə görə şikayətdən imtina etməsi olur. Bu cinayətlərin əksəriyyəti üzrə cinayət təqibi ictimai-xüsusi ittiham qaydasında həyata keçirildiyindən zərərçəkmiş şəxsin şikayətdən imtina etməsi cinayət təqibinin həyata keçirilməməsinə əsasdır.

Məişət zəminində iqtisadi zorakılıq Məişət Zorakılığı haqqında Qanunun şamil edildiyi şəxslərin birinin digərini onun mülkiyyətində, sərəncamında və ya istifadəsində olan əmlakdan, gəlirlərdən məhrum etməsinə, iqtisadi asılılıq yaratmasına, belə asılılığı saxlamasına və ya ondan sui-istifadə etməsinə yönəlmiş hərəkətləri özündə ehtiva edir (misal üçün, işləməyə icazə verməməsi və ya işləməyə məcbur etməsi, təhsildən məhrum etməsi, pul xərcləmələrinə nəzarət etmək, etdiyi alış-verişləri əsaslandırmağı tələb etmək, borc götürməyə məcbur etmək və.s) Hər iki partnyorun da işlədiyi ya da tək cə iqtisadi zorakılıq qurbanın işlədiyi və pul qazandığı hallarda yalnız zorakı şəxsin o pula nəzarət etdiyi və necə xərcləməyə qərar verdiyi hallardır. Adətən zorakı şəxs qurbana heç işləməyə və ya gələcəkdə

işləməsinə imkan verəcək təhsil üçün dərsə getməyə belə icazə vermir və beləliklə də qurban zamanla iqtisadi cəhətdən zorakı şəxsə asılı vəziyyətə düşür

Məişət zəminində iqtisadi xarakterli qanunsuz məhdudiyyətlərin tətbiqi İnzibati Xətalər Məcəlləsinin 158.1-ci maddəsi ilə nəzərdə tutulmuş inzibati məsuliyyətə səbəb olur.

Lakin, iqtisadi asılılığı aradan qaldırmaq üçün ilk növbədə qadınların işləməsi üçün əlverişli şəraitin yaradılması labüddür. Lakin hazırda Azərbaycanın əksər regionlarında qadınların mütləq əksəriyyəti üçün iş imkanı sadəcə ağır əl əməyinə əsaslanan kənd təsərrüfatı sahəsi ilə bağlıdır. Bu baxımdan, regionlar arasındakı sosial-iqtisadi fərqlərin aradan qaldırılması da, qadınların iqtisadi aktivliyini artırmaqla bağlıdır.

Məişət zorakılığı qanunvericiliyində və onun tətbiqində ciddi çatışmazlıqlar müşahidə edilir. Qanunvericiliyimizdə məişət zorakılığı ilə bağlı bir sıra müddəalar nəzərdə tutulsa da, qanunda hələ də boşluqlar öz əksini tapır.

Belə ki, Məişət Zorakılığı haqqında Qanunun 10.1-ci maddəsində zərər çəkmiş şəxsə qısamüddətli və ya uzunmüddətli mühafizə orderinin verilməsi qeyd edilmişdir. Həmin Qanunun 11.1-ci maddəsində isə deyilir ki, əgər məişət zorakılığı törətmiş şəxsin hərəkətləri cinayət məsuliyyəti yaratmırsa, lakin bu hərəkətlər nəticəsində zərərçəkmişin hüquqları və qanuni mənafeyi pozulursa, müvafiq icra hakimiyyəti orqanı zorakılıq ilə bağlı hərəkətləri törətmiş şəxsə yazılı xəbərdarlıq etməklə qısamüddətli qoruma altına ala bilər. Qanunun 12.1-ci maddəsində isə məişət zorakılığı ilə bağlı hərəkətləri törətmiş şəxs tərəfindən verilmiş xəbərdarlığa əməl edilmədikdə müvafiq icra hakimiyyəti orqanı və ya zərərçəkmiş şəxsin uzunmüddətli mühafizə üçün məhkəməyə müraciət etmək hüququnun olması qeyd olunmuşdur.

Lakin qısamüddətli orderlərin icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən verilməsi bir sıra xoşagəlməz hallarla nəticələnə bilər. Çünki məişət zorakılığı ilə bağlı qaynar xəttlərə ünvanlanmış müraciətlər və ya daxil olmuş məlumatların əksəriyyəti ilkin olaraq polis orqanları tərəfindən araşdırılır. Təcrübə göstərir ki, məişət zorakılığı baş verirsə, zorakılığa məruz qalmış və ya zorakılıq barədə məlumatlı şəxs ilk növbədə polis orqanına müraciət edir. Nəzərə alsaq ki, Nazirlər Kabinetinin 24.02.2012-ci il tarixli 46 nömrəli Qərarı ilə təsdiq edilmiş "Məişət zorakılığı barədə şikayətdə cinayət

tərkibinin əlamətləri olmadıqda, şikayətlərə baxılması Qaydası”nın 3.1-ci bəndinə müvafiq olaraq qeyd edilmişdir ki, məişət zorakılığı ilə bağlı şikayətə 5 gün müddətində baxılır və araşdırma üçün əlavə materiallar tələb edildikdə və ya əlavə xüsusiyyətlər öyrənmək lazım gəldikdə bu müddət 5 gün daha uzadıla bilər, belə olan halda polis orqanı tərəfindən qanunvericiliklə nəzərdə tutulmuş 10 gün müddət ərzində araşdırma aparıldıqdan sonra qısamüddətli mühafizə orderinin verilməsi barədə əsaslandırıcı vəsatətin icra hakimiyyəti orqanına göndərilməsi vaxt itkisinə səbəb olacaq və bu sahədə operativliyi pozacaqdır. Nəticədə qısamüddətli orderin verilməsi müddətinin lüzumsuz uzanması zorakılığa məruz qalmış şəxsin təhlükəsizlik riskinin artmasına səbəb olacaqdır.

Eyni zamanda, ərazi polis orqanlarında münaqişəli ailələrin qeydiyyatının aparılaraq hər ay ərzində 1 dəfədən az olmayaraq onlarla profilaktik söhbətlərin aparılması və onlarla daim ünsiyyətdə olması da qısamüddətli mühafizə orderinin polis orqanı tərəfindən verilməsini vacib edir.

Bu sahədə operativliyi pozan digər məqam isə məişət zorakılığı ilə bağlı verilən şikayətlərə baxılma müddəti ilə bağlıdır. Belə ki, “Vətəndaşların müraciətləri haqqında” Qanuna görə, vətəndaşların müraciətlərinə ən gec 15 iş günü, əlavə öyrənilmə və yoxlanılma tələb edən müraciətlərə isə ən gec 30 iş günü müddətində baxılır. Qanunda isə göstərilib ki, məişət zorakılığı barədə şikayətdə cinayət tərkibinin əlamətləri olmadıqda şikayətlərə baxılması qaydası “Məişət zorakılığının qarşısının alınması haqqında” qanuna müvafiq olaraq tənzimlənir. Məişət zorakılığı ilə müşahidə olunan əməldə cinayət tərkibi olduqda isə araşdırmanın operativ aparılması üçün hər hansı müddətə əks olunmayıb.

Qanununun 5.1-ci maddəsində isə məişət zorakılığı barədə cinayətlərə prosessual qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada baxıldığı qeyd olunub. Ancaq Azərbaycan Respublikasının Cinayət Prosessual Məcəlləsində məişət zorakılığı ilə bağlı istintaq prosedurları qeyd edilməyib.

Qanunun 12.1-ci maddəsinə əsasən məişət zorakılığı ilə bağlı hərəkətləri törətmiş şəxs verilmiş xəbərdarlığa əməl etmədikdə, zərərçəkmiş şəxs və ya müvafiq icra hakimiyyəti orqanı uzunmüddətli mühafizə orderinin verilməsi üçün məhkəmə orqanına müraciət edə bilər. Mülki prosessual qanunvericiliyə görə isə xüsusi icraat qaydasında baxılan işlər üzrə ərizə verildikdə dövlət rüsumu ödənməlidir. “Dövlət

rüsumu haqqında” Qanuna əsasən isə bu məbləğ 100 AZN təşkil edir. Məişət zorakılığından zərər çəkmiş şəxsə uzunmüddətli mühafizə orderinin verilməsi üzrə icraat xüsusi icraat hesab edildiyindən məhkəməyə müraciət edən zorakılığa məruz qalmış şəxs qeyd edilən rüsumu ödəməlidir. Bu isə iqtisadi vəziyyəti aşağı olan vətəndaşlar üçün uzunmüddətli mühafizə orderinin alınmasını əlçatmaz edir.

Uzunmüddətli və ya qısamüddətli mühafizə orderinin tələblərinin zorakılığı törədən şəxs tərəfindən icra edilməməsi İnzibati Xətalər Məcəlləsinin 528-ci (Məhkəmə və digər orqanların qərarlarının icrası ilə əlaqədar icra məmurunun tələblərinin yerinə yetirilməməsi) maddəsinə əsasən məsuliyyətə səbəb olur. Ancaq cinayət məsuliyyətinə gətirib çıxaraq hallar yalnız uzun müddətli mühafizə orderinin tələblərinin yerinə yetirilməməsi halında mümkündür, qısa müddətli mühafizə orderləri üçün cinayət məsuliyyəti nəzərdə tutulmur. İcra haqqında Qanuna əsasən, icra məmurunun qanuni tələblərini qəsdən yerinə yetirməyən və ya onların yerinə yetirilməsinə mane olan və yaxud başqa şəkildə məhkəmə və digər orqanların qərarlarının icrası haqqında qanunvericiliyi pozan təqsirkar şəxslərin cinayət məsuliyyətinə cəlb edilməsi barədə müvafiq ibtidai istintaq orqanına icra xidmətinin rəhbəri tərəfindən təqdimat verilə bilər. Belə olduğu halda həmin şəxs Cinayət Məcəlləsinin 306-cı (məhkəmənin hökmünü, qərarını, yaxud digər aktını icra etməmə) maddəsi ilə məsuliyyətə cəlb ediləcək. Lakin adından göründüyü kimi həmin maddələr heç də məişət zorakılığı ilə bağlı qanunvericiliyin pozulmasına səbəb olan bütün halların siyahısını vermir, mühafizə orderinin tələblərinin pozulması ilə bağlı inzibati məsuliyyət başqa bir maddə ilə - məhkəmə və digər orqanların qərarlarının icrası ilə əlaqədar icra məmurunun tələblərinin yerinə yetirilməməsinə görə, cinayət məsuliyyəti isə - məhkəmənin hökmünü, qərarını, yaxud digər aktını icra etməmə maddəsi ilə məsuliyyətə səbəb olur.

Bununla yanaşı uzunmüddətli mühafizə orderinin 6 ay müddətinə deyil, zərurət aradan qalxanadək və ya zorakılıq qurbanının mühafizə orderinin müddətinin bitməsi ilə əlaqədar müraciətinədək müddətsiz verilməsi daha məqsədəmüvafiqdir.

Məişət zorakılığından zərər çəkmiş insanlardan vurğulanan cinayətlərin potensial qurbanları qismində diqqətinizi “həssas” kateqoriyaya aid uşaqlara yönəltmək istərdim. Çünki bu qisim problemlərdən ən çox əziyyət çəkən zərbə alan yetkinlik yaşına çatmayan şəxslərdir. Ona görə ki, onların insan alverçilərinin potensial

qurbanlarına çevrilmə, eləcə də erkən nikahın və ya məcburi nikahın qurbanı olma ehtimalı yüksəkdir.

Məişət zorakılığına məruz qalması ilə əlaqədar məktəbdə təhsildən yayınan, insan alverinin qurbanına çevrilmə riski olan uşaqlar, eləcə də dilənçiliyə məcbur edilən roman uşaqları ilə əlaqədar gələcəkdə qoruma mexanizmlərinin yaradılması və təkmilləşdirilməsi üzərində işlərin aparılması labüddür. Qanunvericiliklə bu halın qarşısının alınması müəyyən qədər nəzərə alınmışdır. İnzibati Xətalər Məcəlləsinin 189-cu maddəsinə əsasən uşaqlarının təlim-tərbiyəsi vəzifələri valideynlər və ya onları əvəz edən şəxslər tərəfindən yerinə yetirilmədiyi təqdirdə inzibati məsuliyyət yaranır. Lakin təkcə bu üsulla mübarizə təbii ki yetərli deyil, mexanizmlər işlənilib hazırlanmalıdır.

Növbəti problem isə məişət zorakılığında münafişəli tərəflərin mülk mübahisəsi, onların ya yenidən birgə yaşamasına, yada zərərçəkmişin sığınacaq mərkəzlərinə yerləşdirilməsi ilə nəticələnir. Lakin zorakılıq törətmiş şəxsin həmin evdən uzaqlaşdırılması və məcburi sosial reabilitasiya proqramlarına cəlb edilməsi onun bu əməllərdən çəkinməsi və gələcəkdə xoşagəlməz halların qarşısının alınması ilə nəticələnər.

Bununla yanaşı digər ziddiyyətli məqam isə nikahın pozulması ilə bağlıdır. Boşanma prosesi uşaq varsa və ya ər (arvad) nikahın pozulmasına razı deyilsə və yaxud tərəflərdən biri Qeydiyyat Şöbəsinə nikahın pozulmasından yayınarsa, məhkəmə qaydasında həyata keçirilir və nikah məhkəmə tərəfindən pozulur. Boşanma prosesi həm ər, həm də arvad tərəfindən məhkəməyə boşanma ərizəsi verildikdə başlayır. Qanunvericiliyə edilmiş yeni dəyişikliyə əsasən, nikahın pozulmasını istəyən şəxs məhkəməyə boşanma ərizəsi verməzdən əvvəl ərizə ilə Mediasiya təşkilatına müraciət etməlidir. Mediasiya Şurası tərəfindən təyin edilmiş mediator tərəfləri barışdırma bilmədiyi təqdirdə isə tərəf məhkəməyə müraciət etməlidir. Məhkəmə qaydasında boşanma prosesi 2 aydan 5 aya qədər çəkə bilər. Tərəflər boşanmağa razı olduqları və digər məsələlərlə bağlı bir fikir ayrılığı olmayanda məhkəmə adətən 1 hazırlıq iclası və 1 baxış iclası təyin edərək yekun qərar çıxardır. Tərəflərdən biri nikahın pozulmasına razı olmadığı təqdirdə isə məhkəmə ər və arvada 3 ayadək müddətdə barışıq üçün vaxt verə bilər. göründüyü kimi boşanma 5 ay vaxt apara bilər. Lakin həyat və sağlamlığı üçün real təhlükə olan, partnyoru tərəfindən təkrar zorakılığa məruz qalma ehtimalı olan ailələrin bu müddəti gözləməsi və ya birgə yaşayışa davam etməsi xoşagəlməz nəticələrə səbəb ola bilər. Bu səbəbdən, məişət zorakılığı zəminində cinayət hadisəsi törətmiş və ya iki və daha çox inzibati xəta törətmiş münafişəli ailələrin nikahının pozulması prosesinin daha qısa müddət ərzində icra edilməsi məqsədamüvafiq olardı.

Təkliflər:

1. Ailə Məcəlləsinin Cinayət Məcəlləsi ilə uyğunlaşdırılması, yetkinlik yaşına çatmayan şəxslər üçün toy, nişan mərasimlərinin təşkil edilməsinin dekriminallaşdırılması, eləcə də erkən nikaha məruz qalmış azyaşlıların məcburi sosial reabilitasiyaya yönləndirilməsi.

Aydın olduğu kimi qadınların nikaha daxil olması Cinayət Məcəlləsinin 176-1-ci (Qadını nikaha daxil olmağa məcbur etmə) maddəsinə uyğun olaraq məsuliyyətə səbəb olur. Həmin maddənin 2-ci hissəsi isə bu əməlin yetkinlik yaşına çatmayan şəxsə qarşı törədilməsini ağırlaşdıran hal hesab edir. Lakin məcburetmə halı olmadıqda bu maddənin tərkib əlamətləri yaranmır. Bu səbəbdən 176-1-ci maddənin 2-ci hissəsinin ləğv edilməsini, və aşağıdakı redaksiyada 176-2-ci maddəsinin əlavə edilməsini təklif edirik.

“Maddə 176-2. Erkən evliliyə məcbur etmə və ya erkən evliliklə bağlı mərasimlərin (nişan, toy və digər mərasimlər) keçirilməsi- min manatdan üç min manatadək miqdarda cərimə və ya bir ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır.

2. Fiziki zorakılığa görə Cinayət və ya İnzibati Xətlər Məcəllələrində ayrıca bir xüsusi maddənin və yaxud İnzibati Xətlər Məcəlləsinin 157-ci maddəsində, Cinayət Məcəlləsinin 126, 127, 128 maddələrində bu növ cinayətlərin məişət zəminində törədilməsinin ağırlaşdırıcı hal kimi nəzərə alınması.

İnzibati Xətlər Məcəlləsinə 157.2.1-ci, Cinayət Məcəlləsinə 126.2.6-cı, 127.2.5-ci, 128.2.1-ci bəndlərin əlavə edilməsi. (Eyni əməllər məişət zəminində törədildikdə).

3. Qısamüddətli mühafizə orderinin polis orqanı tərəfindən (İctimai təhlükəsizlik xidməti, təhqiqat və ya istintaq orqanı tərəfindən) verilməsi.

4. İqtisadi asılılığı aradan qaldırmaq baxımından regionlar arasındakı sosial-iqtisadi fərqlərin aradan qaldırılması üçün zəruri tədbirlərin həyata keçirilməsi.

5. Məişət zorakılığı ilə müşahidə olunan əməldə cinayət tərkibi olduqda araşdırmanın operativ aparılması üçün hər hansı müddəə "Məişət zorakılığı haqqında Qanuna əlavə edilməsi.

6. Məişət zorakılığından zərər çəkmiş şəxsin uzunmüddətli mühafizə orderinin verilməsi üçün məhkəmə orqanına müraciət edərkən dövlət rüsumundan azad edilməsi.

7. Uzunmüddətli mühafizə orderinin 6 ay müddətinə deyil, zərurət aradan qalxanadək və ya zorakılıq qurbanının mühafizə orderinin müddətinin bitməsi ilə əlaqədar müraciətinədək müddətsiz verilməsi.

8. Məişət zorakılığı göstərmiş şəxsin məcburi reabilitasiyaya cəlb edilməsi.

9. Məişət zorakılığı zəminində cinayət törətmiş və ya iki və daha çox inzibati xəta törətmiş münafişəli ailələrin nikahının pozulması prosesinin daha qısa müddət ərzində icra edilməsi.

10. Məişət zorakılığına məruz qalmış şəxsin ödənişsiz olaraq vəkillə təmin edilməsi.

İSTİNADLAR

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası 12 noyabr 1995-ci il. Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Topplusunda dərc edilmişdir (31 iyul 1997-ci il, № 1) («LegalActs»).
2. Т.К. Ростовская, Н.А. Безверная. Насилие в отношении женщин: мировые тенденции Женщина в российском обществе 2020. № 2. С. 89—98 DOI: 10.21064/WinRS.2020.2.8
3. Violence against women Prevalence Estimates, 2018. Global, regional and national prevalence estimates for intimate partner violence against women and global and regional prevalence estimates for non-partner sexual violence against women. WHO: Geneva, 2021
4. Oxu.az <https://oxu.az/society/338435> 21.X.2019. Müəllif, İlhamə Əbülfət.
5. "Azərbaycan qadınlara qarşı zorakılığa dair sənədi niyə imzalamır?", BBC Azərbaycan, 23 Sentyabr 2018 <https://www.bbc.com/azeri/azerbaijan-49729051>
6. Jam News: "Azərbaycanda bu il indiyədək 558 məişət zorakılığı halı," Jam News, Bakı, 17 Avqust 2018: <https://jam-news.net/558-cases-o>
7. https://cebheinfo.az/cemiyet/evi-mezarina-cevrilenler-muhafize-orderi-qadinlari-nece-qoruyur?fbclid=IwAR2GMYzOsGQF0IneoTuqjKEeK4czSxuRMsfYmczZWtm1cVkp0s4Gt_c2fjl
8. <https://bizim.media/az/cemiyet/144469/?fbclid=IwAR1nbBg4u6W7Mo1oS1moxcBcE9TBSHlsSvlZvR9ceRYSh7fF0ud3wD0PtAs>
9. "Azərbaycanda nikahla bağlı qorxuducu statistika" 20 may, 2014, 13.43. Həmid Hüseynli-"Gənclər Klubu"İB-nin İ.Heyətinin üzvü <https://telegraf.az/index.php/xeber3/9425-erkennn.html>
10. Zorakılığa məruz qalanların 15 faizi KİŞİLƏRDİR – Dövlət Komitəsindən MÜSAHİBƏ, Cəmiyyət, 09.08.2021(15:56) <https://bizim.media/az/cemiyet/31896/>
11. Alhabib, Noor və Jones, 2009; Campbell, 2002; Golding, 1999
12. Симикина Н. А. Домашнее насилие в странах Европы и способы борьбы с ними <https://cyberleninka.ru/article/n/domashnee-nasilie-v-stranah-evropy-i-sposoby-borby-s-nim>
13. Заброда Д. Г., Заброда С. Н. Австрийский опыт предупреждения домашнего насилия: характеристика и предложения по использованию в России // Общество и право. 2016. № 3(57). С. 107-112.
14. Pomogalova, Ju. V., Antonov, A. A., Simakina, I. A. & Shkelja, O. V. 2021, 'The effectiveness of modern administrative and Legal means of preventing domestic (family) violence: Russian and Foreign experience', Bulletin of the Voronezh Institute of the FPS of Russia, iss. 4, pp. 205-214.
15. Гондольф, Э.В.. (2002). тесты Системы вмешательства: проблемы, результаты и последствия рекомендации .Таузенд-Оукс, Калифорния: Сейдж.
16. Программы по борьбе с домашним насилием в Европе, исследование текущей практики, часть ІА декабрь 2012 г.Международный журнал терапии правонарушителей и сравнительной криминологии 57 (10) DOI: 10.1177/0306624X12469506 Источник ПабМед
17. Leary T.F. Interpersonal diagnosis of personality: A functional theory and methodology for personality evaluation. International Universities Press: New York, 1957.

18. *Dutton D.G.* Rethinking domestic violence. UBC Press: Vancouver, 2006.
19. *Snell J.E., Rosenwald P.J., Robey A.* The wifebeater's wife. *Archives of General Psychiatry* 1964; **2**: 107–113.
20. *Hilberman E.* Overview: The “wife beater's wife” reconsidered. *American Journal of Psychiatry* 1980; **137** (11): 1336–1347.
21. *Faulk M.* Men who assault their wives. *Medicine, Science and the Law* 1974; **14**: 180–183.
22. *Dutton D.G.* Personality profile of intimate terrorists. *Journal of Interpersonal Violence*, in press.
23. *Rounsaville B.* Theories in marital violence: Evidence from a study of battered women. *Victimology: 23. An International Journal* 1978; 3 (1–2): 11–31.
24. *Sonkin D.J., Martin D., Walker L.* The male batterer: A treatment approach. Springer: New York, 1985.
25. *Dutton D.G.* Profiling wife assaulters: Some evidence for a trimodal analysis. *Violence and Victims* 1988; 3 (1): 5–30.
26. *Hamberger L.K., Hastings J.E.* Personality characteristics of spouse abusers: A controlled comparison. *Violence and Victims* 1988; 3: 5–30.
27. *Hamberger L.K., Hastings J.E.* Personality correlates of men who abuse their partners: A cross-validation study. *Journal of Family Violence* 1986; 1 (4): 323–341.
28. *Hamberger L.K., Hastings J.E.* Personality characteristics of spouse abusers: A controlled comparison. *Violence and Victims* 1988; 3: 5–30.
29. Малкина-Пых, И. Г. Психология поведения жертвы. М., 2006. 1008с.

Hazırladı: “Təmiz Dünya” Qadınlara Yardım İctiami birliyinin sədri – Mehriban Zeynalova